

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ІМЕНІ П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО**

Вокальний факультет

(назва факультету)

Кафедра камерного співу

(повна назва кафедри)

Магістерська наукова робота

Магістр

(освітній ступінь)

на тему

**Виконавська та педагогічна діяльність
Лариси Остапенко у вокальному мистецтві
України**

Виконала:

студентка другого курсу магістратури,
галузі знань 02 «Культура і Мистецтво»,
спеціальності 025 «Музичне мистецтво»,
спеціалізації «Камерний спів»

Анапріюк Л. А.

Керівник:

доктор культурології, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії культури
Національної музичної академії України
імені П. І. Чайковського
Кривошея Т. О.

Рецензент:

доктор мистецтвознавства, доцент,
проректор з навчальної роботи
Національної музичної академії України
імені П. І. Чайковського
Бондарчук В. О.

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТВОРЧА БІОГРАФІЯ ЛАРИСИ ОСТАПЕНКО.....	7
1.1. Життєвий та творчий шлях Лариси Остапенко.....	7
1.2. Вокальна школа Марфи Снаги-Паторжинської та Івана Паторжинського.	16
1.3. Творчий тандем особистостей співачки Лариси Остапенко та композитора Олександра Білаша.....	24
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2.....	33
ВОКАЛЬНА ТА ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛАРИСИ ОСТАПЕНКО.....	33
2.1. Виконавська діяльність Лариси Остапенко у вокальному мистецтві України.	33
2.2. Вокально-педагогічна школа Лариси Остапенко.....	50
2.3. Видатні студентки Лариси Іванівни Остапенко.	63
Висновки до другого розділу.....	72
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	77

ВСТУП

Актуальність проблеми. Лариса Остапенко є однією з найзнаковіших постатей в українському вокальному мистецтві XX–XXI століття. Вона – знана українська концертно-камерна співачка (мецо-сопрано), народна артистка України, викладачка співу та радіоведуча.

До того ж Лариса Іванівна – яскрава представниця української музичної культури, яка репрезентувала творчість українських та західноєвропейських композиторів, пропагувала сучасну українську музику.

Співачка вирізнялась своєю майстерністю, займалась пошуком власної інтерпретації творів і втіленням їх за допомогою засобів виразності, нюансування, фразування та динаміки. Лариса Іванівна захоплювала своїм красивим широкого діапазону голосом оксамитового тембру, вражала публіку артистизмом, музикальністю та бездоганною вокальною технікою. Співачка мала у своєму репертуарі більше 800 творів.

Свою виконавську діяльність Лариса Остапенко проявила у Київській національній філармонії. За тридцять років роботи вона мала безліч концертів в Києві, по Україні та за кордоном. Це гастролі в країни Прибалтики (Литва, Латвія, Естонія) та в Німеччині, Польщі, Угорщині та Канаді. Лариса Іванівна співпрацювала з багатьма диригентами, композиторами та іншими творчими особистостями.

Крім цього, Лариса Остапенко записала на радіо понад 250 записів на диски та грамплатівки, 10 платівок компанії «Мелодія». Відтак, завдяки діяльності співачки українська музика збагатилась низкою записів, які є актуальними та нині прослуховуються слухачами.

До того ж Лариса Іванівна працювала викладачкою на кафедрі сольного співу в Київській консерваторії, виховала низку студентів.

Отже, Лариса Іванівна Остапенко належить до плеяди українських вокалістів, які завдяки своїй творчій діяльності підносили українське вокальне мистецтво на високий рівень.

Зрештою, цілісних наукових робіт, монографій про Ларису Остапенко, її виконавську та педагогічну діяльність не має. Ця проблематика є малодослідженою на сьогоднішній день. Тож вивчення життєвого шляху, творчої та педагогічної діяльності Лариси Іванівни є надзвичайно важливою та актуальною темою в сучасному мистецтві. Тому дослідження особистості Лариси Остапенко обумовило вибір даної теми магістерської роботи.

Рецензії та публікації критиків чи журналістів, які писали про виконавство Лариси Остапенко характеризуються радше як публіцистичні та популярні. Тож ми розширили відомості про особистість Лариси Остапенко в нашій науковій роботі, спираючись на архівні матеріали родини О. Білаш, провели інтерв'ю зі студентами Лариси Остапенко, ознайомились з публікаціями, рецензіями та іншими джерелами. Аналіз цих матеріалів дав можливість висвітлити творчу біографію співачки, викладачки та узагальнили її шлях.

Відтак, актуальність магістерської роботи є в тому, що вивчення та висвітлення українських постатей, які зробили свій внесок в українське вокальне мистецтво, а саме у камерне виконавство є надзвичайно важливим для збереження української спадщини.

Мета – вивчити життєву та творчу біографію Лариси Іванівни Остапенко, дослідити виконавську діяльність у вокальному мистецтві України та розкрити її педагогічні принципи.

Для досягнення мети в роботі поставлені такі **завдання**:

- ✓ дослідити життєвий та творчий шлях Лариси Остапенко;
- ✓ проаналізувати вокальну школу педагогів Л. Остапенко М. Снаги-Паторжинської та І. Паторжинського;
- ✓ розкрити мистецьку взаємодію Лариси Остапенко з Олександром Білашем;
- ✓ вивчити шлях становлення камерної співачки Л. Остапенко;

- ✓ визначити виконавські особливості Л. Остапенко;
- ✓ розкрити виконавську діяльність Лариси Іванівни Остапенко;
- ✓ дослідити викладацьку школу Л. Остапенко, її педагогічні методи у підготовці співаків;
- ✓ надати відомості про видатних студентів Л. Остапенко.

Об'єкт дослідження – життєвий та творчий шлях Лариси Іванівни Остапенко.

Предмет дослідження – виконавська та педагогічна діяльність Лариси Остапенко.

Методи дослідження. У роботі використано такі методи: біографічний (у висвітленні творчої біографії та дослідження життєвого й творчого шляху Л. Остапенко), джерелознавчий, текстологічний методи (в опрацюванні архівних документів родини О. Білаш), метод виконавського аналізу, музично-інтерпретаційний (в характеристиці інтерпретацій співачки музичних творів), хронологічний метод (в хронологічній послідовності вивчення творчого шляху Л. Остапенко), структурно-системний (при вивченні джерел), інтерв'ювання (інтерв'ю автора із студентками Л. Остапенко), метод узагальнення (підсумок дослідження).

Матеріалами дослідження є архівні джерела, надані Олесею Білаш, статті та рецензії в журналах, газетах про виконавську та педагогічну діяльність Л. Остапенко, які допомогли дослідити та більш широко окреслити творчість співачки, її мистецький та викладацький шлях. До того ж ми використовували відомості в енциклопедіях, словниках та книгах про її життєтворчість. Аналіз статей про педагогів та інтерв'ю Лариси Іванівни дозволив висвітлити педагогічні принципи її викладачів М. Снаги-Паторжинської та І. Паторжинського; також дослідження статей та книг дозволило вивчити про тандем Лариси Остапенко та Олександра Білаша. Зокрема, проведені інтерв'ю зі студентками, які дозволили охарактеризувати основні педагогічні положення Л. Остапенко, крім цього, вивчення інтерв'ю та статей про вихованців Лариси Остапенко дозволило

проаналізувати шлях її студентів. До того ж використовували джерела із історії та теорії вокальної педагогіки В. Антонюк [1], Б. Гнидь [11], Н. Кречко [20] та Л. Тоцької [39]

Новизна дослідження полягає у тому, що вперше відбулось цілісне дослідження творчої біографії української камерної співачки Лариси Остапенко, що є важливим для вокального мистецтва України, вивчено взаємодію творчого тандему Лариси Остапенко та Олександра Білаша, проаналізовано її виконавську та педагогічну діяльність, досліджено педагогічні методи викладачки, розкрито відомості про її студентів, проаналізовано низку матеріалів архівів родини Білаш.

Практичне значення отриманих результатів. Засади, які представлені у даній роботі можливо застосовувати в таких навчальних дисциплінах як «Історія вокального мистецтва», «Історія виконавства», «Виконавська інтерпретація», «Теорія та історія вокального виконавства», «Методика викладання сольного співу», «Історія української музичної культури», також на окремих заняттях сольного, камерного співу та інших. Положення роботи можна використовувати у навчальному процесі в початкових, середніх та вищих навчальних закладах музичної освіти України. До того ж можна застосовувати цю роботу в майбутніх наукових дослідженнях з даної проблематики.

Апробація результатів дослідження – робота обговорювалася на Міжнародній науково-практичній конференції «УКРАЇНА — ЮНЕСКО: 70 РОКІВ РАЗОМ». (25 квітня 2024, м. Київ, Україна). Тема доповіді: Творча біографія Лариси Остапенко: проблема реконструкції.

Структура роботи: Логіка дослідження зумовила структуру магістерської роботи: вступ, два розділи, кожен з яких складається із трьох підрозділів, висновки та список використаних джерел із 64 найменувань. Загальний обсяг роботи складає 82 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТВОРЧА БІОГРАФІЯ ЛАРИСИ ОСТАПЕНКО

1.1. Життєвий та творчий шлях Лариси Остапенко.

В цьому підрозділі ми дослідили та виклали відомості про життєвий та творчих шлях Лариси Остапенко. Для авторської реконструкції біографії ми опрацювали такі джерела: по-перше, надважливе – це архівні матеріали, які надані Олесею Білаш – це автобіографія [46], біографічні відомості [47], творча характеристика з Київської філармонії [62], звіт Лариси Остапенко на кафедрі сольного співу [58], відгуки про творчу та педагогічну діяльність Лариси Остапенко [48], [49], [50], [51], [52], [61] та її інтерв'ю [54].

Вивчали творчу біографію у статтях в журналах та газетах: це Я. Гордійчук [14], М. Кагарлицький [18], С. Панкратьєв [34], О. Стельмашенко [37], Ю. Токарєв [38], звернулись до офіційного сайту співачки Остапенко Л. І [21]. Досліджували життєві відомості у статтях Олесі Білаш: [6], [7], [8], [9]. Звернулись до української музичної енциклопедії [41], словника співаків України [22] та книги про виконавські школи України [11], де окреслено основні відомості про життєтворчість Лариси Остапенко.

Дослідження цих робіт дало нам змогу широко окреслити творчу біографію Лариси Остапенко.

Лариса Іванівна Остапенко народилась 1 січня 1935 року в місті Бориспіль, що на Київщині. Спочатку родина мешкала в селі Дударків, Бориспільського району, Київської області, згодом переїхали в Бориспіль. З початком Другої світової війни з 6 років Лариса Остапенко жила в Києві [47, арк. 1].

Батько – Іван Кирилович Остапенко був партійним працівником, пізніше працював робітником, опанував фах слюсаря. На початку Другої світової війни пішов на фронт як доброволець, невдовзі, через рік загинув [38, арк. 2]. Мати –

Ольга Миколаївна Остапенко, після смерті чоловіка, змушена була виховувати дітей самотійно.

Лариса Остапенко була другою донькою в родині. Її старша на 6 років сестра – Діна Іванівна Остапенко (Артюхова), 1929 року народження, проживає в місті Боярка. Вона за фахом – медсестра, закінчила медичне училище й працювала в медичних закладах [47, арк. 3].

Лариса Іванівна та Діна Іванівна зростали у співочій родині і успадкували талант до вокалу. З дитинства батьки вчили їх разом із старшою сестрою народних пісень. Цю тезу підкріплюють слова з інтерв'ю Лариси Іванівни: «Зараз мені здається, що народна пісня жила в моєму серці, в моїй душі завжди, з дитинства» [54, арк. 1]. Лариса Остапенко згадує, що в родинному колі, коли збиралась вся співуча сім'я, тоді батько і мати виконували різні пісні: «Співали без супроводу на два, або й три голоси і звучали прекрасні пісні, змінюючи одна одну, допоки всі не наспіваються, не відведуть душу» [54, арк. 1].

Тому, шлях співачки почався саме з вивчення народних пісень у родинному колі. «Пісню народну в нашій сім'ї гаряче любили. Здається, й родичі збиралися до нас погостювати в Бориспіль, щоб піснею відвести душу. Батько розквітав у пісні (пішов на війну і не повернувся), у матері був чудовий альт – співала вона аж до глибокої старості, старша сестра теж не мислить себе без художньої самодіяльності», – розповідає Лариса Остапенко [18, с. 5]. Зі свого боку, Діна Іванівна згадує про родину і роль пісні в ній так: «Взагалі в нас була співоча родина – батьки і всі родичі мали гарні голоси і з піснею жили й працювали. Від них ми вперше почули і підспівували пісні Січових стрільців» [6, с. 8]. Отже, родина змалечку сформувала потяг Лариси Остапенко до співу, зокрема, батьки виховали повагу й любов до рідної пісні.

Пам'ятним моментом для Діни Іванівни є спільний дует з сестрою, коли Ларисі було 6 років, а Діні – 12. Дівчатка заспівали в Бориспільському клубі на зборах колективу, в якому працював батько. Саме в той момент сім'я зрозуміла,

що росте майбутня співачка, бо неймовірно красиво вже тоді звучав голос Лариси Остапенко як для дитини шестирічного віку [6, с. 8].

З початком Другої світової війни, у перші її дні, почалось бомбардування Борисполя, тому, у зв'язку з небезпекою, родина вирішила евакуюватись в Київ, до тітки. Мешкали відтоді в районі Львівської площі. Вже переживши всю окупацію, німецькі війська відходили з Києва, руйнуючи місто, його жителів зганяли родинами, щоб вивезти до Німеччини. Ользі Миколаївні разом з доньками Ларисою та Діною пощастило втекти через лаз у старому будинку та переховуватись десять днів в сараї без їжі та відповідних умов, але дочекатись звільненого Києва [47, арк. 2].

Тому, з вищевказаного можемо підсумувати, що важкі часи пережила родина Остапенків – це насамперед війна, яка принесла голод та розруху, також загибель батька, але незважаючи на ці випробування, мати намагалась зрощувати доньок якнайкраще [21].

Навчалась Лариса Остапенко у 155 Київській середній школі, закінчивши її в 1952 році. Важливе значення у вихованні та розвитку співачки займає її перший вчитель музики Павло Горбачевський. Це була високоосвічена та інтелігентна людина, яка була віддана своїй справі та прагнула прищепити своїм учням любов до музики [21]. Завдяки Павлу Івановичу Лариса оволоділа нотною грамотою, засвоїла навички співу та гри на інструменті. Саме він розгледів здібності і скерував дівчину на творчий шлях [14, с. 5].

На заняттях музики Лариса Остапенко зазначає, що під керівництвом Павла Івановича вони розучували низку народних пісень, опери Миколи Лисенка «Коза дереза» і «Утоплена». У школі відбувались публічні виступи Лариси. Вона активно брала участь у шкільних концертах. Тому, мистецький шлях співачки стартував ще зі шкільної самодіяльності.

Павло Іванович в сьомому класі відвів ученицю до музичної школи, де їй приватно давали уроки викладачі музичної школи. Ці заняття оплачував Павло Горбачевський, адже Лариса Остапенко зростала без батька, це знав

вчитель і підтримував її навіть у фінансовому плані. Він забезпечував уроки у видатної викладачки з вокалу Алли Феодосіївни Дзюблик [38, с. 2].

Після завершення загальноосвітньої школи Павло Горбачевський наполіг вступати Ларисі Остапенко до Київської консерваторії. Він зумів переконати її матір, яка бажала, щоб дочка отримала медичну освіту [21].

Павло Іванович вірив в талант учениці, вболівав за неї, готував до вступу, ходив на іспити, чекав на їхні результати [18, с. 5]. Після успішно складених екзаменів викладачі консерваторії підтвердили, що Лариса Остапенко дійсно має здібності і без базової музичної освіти вступає до одного з провідних музичних навчальних закладів – Київської консерваторії в 1952 році.

Навчалась Лариса Іванівна в консерваторії з 1952 по 1958 рр. на вокальному факультеті. Вона потрапила в клас доцентки, заслуженої діячки мистецтв УРСР (1969) Марфи Снаги-Паторжинської, дружини Івана Паторжинського [46, арк. 1].

Лариса Остапенко була допитлива й працелюбна студентка, здобувала знання з радістю, адже їй все вдавалось легко. Під час навчання в консерваторії, вона виконувала партії мецо-сопрано в оперній студії. Викладачка Марфа Хомівна пишалась своєю студенткою та вірила в її успішне майбутнє.

Зазначимо, що Лариса Остапенко стала однією з найкращих випускниць вокального факультету, вона з відзнакою закінчила консерваторію. Вже у 1958 році була зарахована до складу солістів оперної студії, пропрацювала в ній з 1958 по 1959 рр. [46, арк. 1]. Під час цих двох років співачка виконувала партії Флори в «Травіаті» Дж. Верді, Килини в «Лісовій пісні» В. Кирейка та інші [38, с. 2].

Марфа Хомівна порекомендувала після завершення навчання, вступити Ларисі Остапенко до аспірантури і обрати камерне виконавство. Тому, Лариса Іванівна продовжує навчання в аспірантурі, у класі – Марфи Снаги-Паторжинської з 1959 р. до 1962 р. Вона отримала кваліфікацію – концертно-камерна співачка, викладач консерваторії [46, арк. 1]. Упродовж навчання на

аспірантурі Лариса Іванівна здобувала виконавський досвід, брала участь у концертах.

Зазначимо, що аспірантка Лариса Остапенко співала разом в дуеті з відомим українським співаком (басом), народним артистом, викладачем Іваном Паторжинським. Студентка завдяки виступам та співпраці з ним отримала важливий досвід та почерпнула для себе практичні навички: «Я співала з Іваном Сергійовичем два дуети і дуже пишалася, що мені довірили таку відповідальну справу. Іноді маестро показував голосом і потрясаючою мімікою, як оживають очі, обличчя, як має звучати той чи інший романс чи арія або народна пісня, яку він дуже любив, багато співав і записував» [54, арк. 3].

Протягом навчання у виконавській аспірантурі Лариса Остапенко продемонструвала сольні програми, виступаючи на професійній сцені. В репертуарі цих концертів були: народні пісні, романси українських та зарубіжних композиторів, твори сучасних митців й також Олександра Білаша [14, с. 6]. До того ж Лариса Остапенко співала у авторських звітах та творчих вечорах київських композиторів.

Після завершення аспірантури Лариса Остапенко брала участь у вокальних конкурсах. Готувала її викладачка М. Снага-Паторжинська. Лариса Остапенко стала дипломанткою Українського республіканського конкурсу ім. М. Лисенка у 1962 році, що проходив у Києві. Зазначимо, що важливим етапом у творчості співачки був перший Всесоюзний конкурс вокалістів ім. М. Мусоргського (1964 рік), де вона отримала звання лауреата другої премії [22, с. 227]. Журі поставило високі бали виступу Лариси Остапенко. Відмітимо, що співачка, народна артистка Лариса Архипівна Руденко працювала в суддівській колегії конкурсу, вона була взірцем для Лариси Остапенко. Співачка виокремила та підтримала учасницю серед інших. Отже, після цього конкурсу Лариса Остапенко отримала визнання виконавської майстерності і запрошення на роботу.

Зауважимо, що саме у камерному виконавстві співачка знайшла своє покликання. «І хоча перед талановитою співачкою відкривався шлях

перспективної оперної артистки, вона все більше почала схилитися до камерного співу чому, зрештою, присвятила все життя», – пише Ярослав Гордійчук [14, с. 6].

Основним місцем творчої діяльності у кар'єрі Лариси Остапенко стала робота солісткою-вокалісткою Київської національної філармонії з 1965 по 1995 рр. Понад тридцять років свого життя Лариса Іванівна пропрацювала, виступаючи на сцені. За цей час нею було підготовано і виконано безліч концертних програм, творів композиторів найрізноманітніших епох і стилів від класики до сучасних українських творів. Лариса Остапенко співала сольні концерти з фортепіано, з органом, також концерти з оркестрами: симфонічним, естрадно-симфонічним, оркестром народних інструментів [46, арк. 2].

Отже, підкреслимо, що творчий шлях Лариси Остапенко був надзвичайно активний, яскравий, насичений подіями, концертами тощо. Тому, співачка зробила значний внесок у розвиток українського вокального мистецтва та здобула низку нагород, зокрема: 1969 р. – звання «Заслужена артистка УРСР», 1982 р. – звання «Народна артистка УРСР» [46, арк. 1].

Лариса Іванівна була нагороджена ювілейною медаллю, грамотою Президії Верховної Ради Казахської РСР, почесними грамотами Міністерства культури УРСР, Київського міськкому, почесними грамотами Кам'янець-Подільського міськкому, грамотами Президії Спілки композиторів України за виконання сольних концертних програм і участь в декадах української літератури та мистецтва в інших республіках [62, арк. 2].

Зазначимо, що Лариса Іванівна від травня 1986 року постійно виїжджала в Чорнобиль, де проходили концерти¹ для ліквідаторів аварії на ЧАЕС. Внаслідок цього співачка з 1991 р. мала посвідчення ліквідатора аварії ЧАЕС (другої категорії).

Зауважимо, що Лариса Остапенко брала активну участь у громадському житті. Вона була членом правління Музичного товариства України, Київського

¹ На концертах для ліквідаторів аварії на ЧАЕС 1986 р. виступали також артисти з філармонії такі як: А. Волкова, А. Паламаренко, Л. Кондрашевська, Д. Петриненко, С. Грінченко, В. Ілляшевич С. Пікульський, з. а. України І. Нализько, В. Тіткін, Ю. Демчук; артисти В. Романько, М. Маліченко, О. Швед та інші.

обкому профспілки працівників культури, художньої ради філармонії і бюро секції вокалістів філармонії, музичної секції товариства «Україна» [62, арк. 3].

Крім того, Лариса Остапенко знімалась також в фільмах, зокрема, таких як: «Два кольори» (1964р., Ю. Лазаревської) «Як цвіт весняний. Пісні Олександра Білаша» (1971р. Р. Синька), «Народилась пісня» (1981р.) та інших [46, арк. 2].

Підкреслимо, ще одним вагомим пластом діяльності Лариси Остапенко був запис на радіо. Це підтверджує велика кількість записів у фондах Національної радіокомпанії України на грамплатівках та на компакт-дисках. У них зберігається понад 250 записів арій з опер, творів класичної музики та сучасних українських і зарубіжних композиторів, і це не враховуючи записів сольних концертів. Зокрема, співачка також записала 10 платівок компанії «Мелодія» [7]. Диски та платівки Лариси Остапенко були популярні серед поціновувачів музичного мистецтва.

Зазначимо, що Лариса Остапенко працювала до того ж радіоведучою. Вона разом із народним артистом Миколою Кондратюком протягом 12 років (1981–1993-х роках) вели на українському радіо програму «Україно – пісне моя», яка завжди збирала велику слухацьку аудиторію, що демонструвало творчий успіх ведучих. Дочка Лариси Остапенко, Олеся Білаш зазначає, що назва цієї передачі «повністю розкриває мистецьке й життєве кредо мами» [7].

Перші радіопередачі почались в січні 1981 року. Їх намір полягав у трансляції нових пісень, яким професійне журі давало оцінку. Крім того, звучали твори, що були вже відомі слухачу. Отже, мета радіофестивалю полягала в тому, щоб продемонструвати широту української пісні.

Підкреслимо, що партнер співачки на радіо Микола Кіндратович так писав про співпрацю з Ларисою Остапенко: «Позитивним і цікавим досвідом в музичному житті України вважаю нашу багаторічну спільну працю над радіопередачами “Україно – пісне моя”, які мали широкий суспільний резонанс» [52, арк. 1].

Викладацька діяльність також посідає вагомe значення у життєвому шляху Лариси Остапенко. Вона завершила виконавську кар'єру, коли її запросив завідувач кафедри сольного співу Київської консерваторії, народний артист України Костянтин Огнєвий, розпочати викладацьку діяльність [38, с. 2]. Відтак з 1989 і до 2010 року (понад 20 років) Лариса Іванівна працювала на кафедрі сольного співу в Київській консерваторії. Вже з 1994 р. стала доценткою, з 01.03 2000 року була професоркою кафедри. Під час роботи в консерваторії була членом приймальної комісії в 1991 р., у 1992 р. вона – член комісії на випускних екзаменах. До того ж Лариса Іванівна вела протоколи роботи комісії та кафедри, проводила консультації студентів-абітурієнтів [5846, арк. 2].

Зазначимо, що Лариса Остапенко працювала над постановкою голосів та виховала низку талановитих студентів. Серед них — Т. Гавриленко, Т. Лебединцева, Л. Дубовик. В. Войналович. Р. Якобінчук, Н. Левина та інші [11, с. 60].

Зауважимо, що студенти Лариси Остапенко неодноразово брали участь у різноманітних концертах та конкурсах. Ларису Іванівну разом з ними запрошували на низку радіо передач в прямому ефірі, це зокрема такі ефіри: у З. Коробової, А. Вишневої, О. Применко, Олесі Білаш.

Низку статей, публікацій та відгуків писали про творчість та професійну діяльність Лариси Іванівни – це зокрема, журналісти, колеги та критики: Борис Олійник, Михайло Кречко, Ярослав Гордійчук, Сергій Козак, Микола Кагарлицький, Василь Юхимович, Євген Станкович, Костянтин Огнєвий, Анатолій Мокренко, Михайло Степаненко, Микола Кондратюк, Володимир Миркотан, Дмитро Павличко та інші [46, арк. 3].

Щодо особистого життя, то зазначимо, що Лариса Іванівна Остапенко-Білаш була дружиною народного артиста, композитора Олександра Білаша. У творчому тандемі Лариси Остапенко й Олександра Білаша звучали пісні та романси, які закарбувались у пам'яті слухачів.

Лариса Остапенко вийшла заміж за композитора, змінила прізвище на Білаш, але у творчій діяльності залишилась на прізвищі батька. Подружжя прожило разом 47 років і виростило двох доньок – старшу Оксану та молодшу Олеся Білаш. Оксана Білаш продовжила музичний шлях батьків та працює викладачкою фортепіано Київського державного музичного ліцею імені М. В. Лисенка. Олеся Білаш² пішла по шляху журналістки та за свій внесок в цій діяльності отримала звання «Заслужений журналіст України».

Відмітимо, що талант Лариси Іванівни високо цінувався в родині. Старша донька Лариси Остапенко – Оксана Білаш згадує про професіоналізм мами так: «Лариса Іванівна була талановита в багатьох аспектах, всі знали її як неперевершену співачку – її оксамитовий тембр, майстерна техніка, багатогранність почуттів торкали і продовжують торкати найпотаємніші куточки душі слухачів» [6, с. 8].

Менша донька Лариси Остапенко – Олеся Білаш пише: «Голос її унікальний. І не тому, що народна артистка України Лариса Остапенко мала дві з половиною октави діапазону, – в кожную пісню переливалась її душа, ті емоції, якими жила співачка, передавались слухачам. Навіть у запису голос Лариси Остапенко проникає в серце, наповнюючи його по вінця світлом любові, української одвічної цноти і сліз радості, якими очищаємося від усього щоденного бруду» [8, с. 9].

Дім Остапенко-Білаш був повний гостей, адже в ньому завжди кипів творчий процес. Лариса Іванівна була знайома та дружила з багатьма поетами, композиторами, вокалістами та іншими творчими особистостями. Це, зокрема, Дмитро Павличко, Іван Драч, Борис Олійник, Василь Юхимович, народні артисти Діана Петриненко, Дмитро Гнатюк, Анатолій Мокренко та інші. Тому, творчі контакти Лариси Остапенко були дуже широкі.

Лариса Іванівна Остапенко померла 17 серпня 2010 року на 76 році життя, в один день з батьком Іваном Кириловичем, який загинув 17 серпня 1942 року.

² Олеся Білаш – ведуча програм «Ліра» та «Українське ретро з Олесею Білаш», редакторка та ведуча Українського радіо (1993 – 2011, зокрема, таких програм як «Шануймося, друзі!», «На ваші замовлення», «Пісень омріяна країна»), організаторка фестивалю «Пісенні джерела» (який проходить у Градизьку на Полтавщині, малій батьківщині композитора Олександра Білаша), керуюча фондом імені Олександра Білаша [32].

Відмітимо, що пам'ять про Ларису Іванівну зберігається, адже її ім'ям названо дитячу музичну школу у місті Бориспіль, звідки походить родом сама співачка і де прожила свої дитячі роки.

Зазначимо, що школа організовує різноманітні концерти³, музичні вечори, які присвячені українській співачці, вшановуючи її роль у мистецькому житті України. Учні школи виконують твори з репертуару Лариси Остапенко, дізнаються біографічні відомості про неї.

До того ж донька Олеся Білаш організовує вечори пам'яті Лариси Остапенко, в яких беруть участь її учні та інші співаки, які дотичні та знайомі з творчістю Лариси Іванівни.

1.2. Вокальна школа Марфи Снаги-Паторжинської та Івана Паторжинського.

В цьому підрозділі ми прагнули окреслити принципи викладання співу викладачів Лариси Іванівни Остапенко – це Марфи Хомівни Снаги-Паторжинської⁴ та Івана Сергійовича Паторжинського.

Почнемо з того, що Марфа Хомівна виховала багато відомих співаків. Серед них: народна артистка України Лариса Остапенко (мецо-сопрано), заслужена артистка УРСР Олександра Жила (сопрано), лауреат Шевченківської премії, народний артист України Олександр Загребельний (бас), заслужена артистка УРСР Інесса Яременко (сопрано) та інші.

Для реконструкції вокальної школи Марфи Снаги-Паторжинської та Івана Паторжинського ми звернулись до статей Н. Кречко [20],

³ Зокрема, 1 жовтня 2019 році відбувся творчий вечір в Бориспільському будинку культури на честь пам'яті Лариси Остапенко і присвоєння її імені школі. Концерт організувала директорка школи – Надія Ганудельова. На ньому виступили учні Лариси Іванівни – Руслана Якобінчук, Тетяна Гавриленко, Надія Фесенко, концертмейстерка – Анна Шепеленко. У їх виконанні прозвучали твори з репертуару Лариси Іванівни та пісні, написані Олександром Білашем. Ведучою була донька митців – Олеся Білаш, яка розповідала про цікаві біографічні факти співачки.

⁴ Марфа Снага-Паторжинська – це співачка (мецо-сопрано), піаністка та викладачка Київської консерваторії ім. П. І. Чайковського з 1946 по 1981 рр., доцентка, заслужена діячка мистецтв УРСР (1969). Марфа Хомівна народилась 19 лютого 1899 року. Почала співати з шести років. Навчалась в Катеринославі як піаністка. У 1915 році Марфа Снага познайомилась з Іваном Паторжинським, пізніше пара одружилась та виховала двох дочок Галину та Лїду. Подружжя часто виступало разом на концертах. До того ж Марфа Хомівна працювала солісткою радіомовлення в евакуації під час Другої світової війни. Померла Марфа Снага-Паторжинська 1981 року, похована на Байковому кладовищі.

М. Кагарлицького [18], Д. Гнатюка [10], Я. Гордійчука [14], до інтерв'ю Л. Остапенко [54]. Однак, дана тематика потребує подальших досліджень, оскільки не має її повного представлення з огляду на наявні відомості.

Зазначимо, що Лариса Остапенко опановувала вокальну школу М. Снаги-Паторжинської у Київській консерваторії з 1952 по 1958 рр. та у виконавській аспірантурі з 1959 р. до 1962 р., тобто десять років. Дмитро Павличко пише у передмові до збірника репертуару Лариси Остапенко про Марфу Хомівну так: «<...> її вчителькою стала Марфа Хомівна Снага-Паторжинська, дружина славетного співака, людина високої культури й професійної досконалості» [2, с. 3].

Студентка Лариса Остапенко добре засвоювала школу Марфи Снаги-Паторжинської. Викладачка бачила її прагнення та потенціал. Саме Марфа Хомівна наставила Ларису Остапенко вступати до аспірантури і займатись камерним виконавством.

Підкреслимо, що насамперед, Лариса Остапенко вдячна своїй викладачці, за те що вона змогла правильно класифікувати голос студентки. Адже її голос при вступі визначили як лірико-драматичне сопрано й збиралися виключити з консерваторії за профнепридатність. Марфа Хомівна з'ясувала, що Л. Остапенко володіє голосом колоратурне мецо-сопрано, тобто студентка мала рухливий голос широкого діапазону, який чудово звучав у всіх регістрах. Тому, для такого типу голосу потрібні інакші вправи та репертуар. Відповідно, викладачка змогла відстояти студентку та уникнути її виключення [38, с. 2].

Найголовніше, Марфа Хомівна навчила Ларису Остапенко оволодіти вокальною технікою. Вона детально та терпляче відшліфовувала кожну ноту, намагаючись досягнути рівності звучання, позбуваючись звукових вад. До того ж Марфа Хомівна виховувала та пропагувала Ларисі Остапенко відповідально ставитись до своєї майбутньої професії. Викладачка підкреслювала, що потрібно терпляче, щоденно, вивірено самостійно працювати над творами і розуміти покликання співака, також вона навчала прагнути до вдосконалення майстерності

та техніки співу протягом цілого життя. Тож Марфа Снага-Паторжинська працювала зі студентами дуже ретельно та навіть понаднормово, призначаючи додаткові заняття. Це підкреслює наскільки самовіддано викладачка ставилась до своєї професії.

Важливо, що Марфа Хомівна закликала студентів збагачувати репертуар, підбирати та включати до концертних програм лише найкращі зразки творів світової класики – це романси та пісні сучасних авторів, тобто виховувати смаки публіки, також вчила цінувати, берегти народну пісню і нести її до аудиторії.

Зазначимо, що Марфа Хомівна володіла широкими знаннями вокального репертуару. Це допомагало їй складати для студентів різноманітні та цікаві навчальні програми. Викладачка мала хороший смак та музикальність. Зокрема, з Ларисою Остапенко вона підготувала 12 різних програм для великих сольних концертів. Під час навчання на аспірантурі Лариса Остапенко брала участь у багатьох заходах в консерваторії. Відповідно, студентка розширила свій концертний репертуар та здобула сценічний досвід завдяки Марфі Хомівні.

Крім цього, Лариса Остапенко завдячує також концертмейстерам за поради та підготовку концертних програм – це Берті Борисівні Тузман, з якою співпрацювали на аспірантурі та Розалії Наумівні Ельвовій [18, с. 5]. Наголосимо, що Лариса Остапенко підкреслює, що її викладачка Марфа Снага-Паторжинська та концертмейстерка Розалія Наумівна Ельвова здійснили надзвичайно великий внесок на її формування як митця та особистості.

Зазначимо, що Лариса Остапенко пишалася тим, що потрапила до класу Марфи Снаги-Паторжинської, яка стала її провідником у мистецтві. Лариса Іванівна шанувала та завдячувала своїй викладачці, що вона повірила в неї. Марфа Хомівна завжди підтримувала свою студентку, плекала й виховувала її, була наставницею та матір'ю по мистецтву. Вони разом проходили труднощі та радісні моменти. Викладачка підготувала Ларису Остапенко до конкурсів, де студентка здобула звання лауреата.

Отже, все чому навчилась Лариса Іванівна, це завдяки своєму педагогу. Співачка з любов'ю та шаною згадує викладачку й зазначає: «До кінця днів своїх Марфа Хомівна була мені надійним другом, дбала про моє творче зростання, стукала в усі двері, щоб мені їх відчинили. Я щаслива, що в мене були такі віддані мені педагоги» [18, с. 5]. Студенти Лариси Іванівни діляться, що професорка Лариса Остапенко на заняттях вже у статусі викладача досить часто згадувала Марфу Хомівну Снагу-Паторжинську та ділилась її настановами вже зі своїми студентами.

Аналізуючи викладацьку діяльність Марфи Снаги-Паторжинської, підкреслимо, що вона працювала разом зі своїм чоловіком Іваном Сергійовичем Паторжинським. Тому, Марфа Хомівна допомагала та інколи заміняла Івана Сергійовича, коли він мав концерти чи гастролі. Відповідно, Іван Паторжинський також працював зі студентами Марфи Снаги-Паторжинської, приділяв особливої уваги формуванню художнього образу та працював над вокальною виразністю. Випускники цього тандему зазначали, що Марфа Хомівна та Іван Сергійович стали для них творчими батьками та підкреслювали, що їх двох вважали своїми вчителями, бо вони працювали в парі. Адже розділення на класи мало суто формальний характер, оскільки студенти займались і з Іваном Сергійовичем та з Марфою Хомівною. Їхні методи роботи зі студентами були ідентичні.

Тож окреслимо фундаментальні принципи педагогічної роботи тандему Паторжинських. По-перше – це репертуар, на основі якого відбувалось формування та виховання студентів-вокалістів. По-друге, принципи засвоєння музичного матеріалу, по-третє – це виявлення самотнього тембру студентів.

Зазначимо, що подружжя було прихильниками клопіткої роботи над кожним твором, детального аналізу наскрізної ідеї образу, емоційної характеристики, психологічних, темпових змін та динамічних нюансів. Вони привчали студентів заглиблюватись саме в деталі засобів музичної виразності, художньої ідеї твору і водночас вчили знаходити її втілення через свою інтерпретацію [20, с. 27].

Заняття відбувались в консерваторії чи вдома у родини Паторжинських. Подружжя викладачів ставились до студентів дбайливо, чуйно й водночас критично. В класі панувала душевна та сімейна атмосфера. Лариса Остапенко згадує про роки навчання у своїх педагогів так: «Марфа Хомівна та Іван Сергійович опікувались нами всіма, як дітьми. По чотири-п'ять годин проводили з нами» [18, с. 5].

Починались заняття з розігріву, підготовки голосу до виконання творів. Розспівка починалась з нескладних вправ, студенти мали сліdkувати за вокальною позицією, диханням – вдихом та видихом. Зауважимо, для кожного студента підбирались ті голосні, які найкраще в нього звучали – е, і чи о, а, у, додаючи приголосні – д, н, м, л. Вокальні вправи були різноманітні – це низхідні та висхідні гами. Викладачі звертали уваги на зрозумілість вимови, чіткість дикції та артикуляції звуків.

Додамо, що Марфа Хомівна та Іван Сергійович всебічно розвивали студентів, вивчаючи з ними різноманітні музичні зразки. Зокрема, Лариса Остапенко виконувала світові класичні твори різних стилів та епох, романси та українські народні пісні. Викладачі закликали студентів, що важливо під час розучування твору детально ознайомитись з контекстом, епохою його написання, системою образів, при цьому прочитавши необхідну літературу.

Саме на початкових етапах, на перших курсах подружжя формувало репертуар та розвивало студентів з технічної постановки голосу на основі українських народних пісень. Лариса Остапенко в одному з інтерв'ю зазначає як Іван Паторжинський ставився до рідної пісні: «Іван Сергійович говорив, що народну пісню не так легко проспівати, вона складна своєю простотою, але вдало проспівана, засвідчує про неабияку майстерність виконавця» [54, арк. 2]. Тож Іван Сергійович привчав студентів любити народну пісню. Дослідниця Наталія Кречко зазначає як Іван Паторжинський відносився до народної пісні з педагогічною метою: «Він вважав її унікальною, не тільки через багатство мелодики та різноманітність художнього змісту, але і для процесу технічної

постановки голосу. М'яка мелодична лінія ліричних українських пісень, з досить широким, але зручним розгортанням вокальної мелодії, допомагала студентам освоїти надзвичайно важливий принцип голосоведення – *legato*» [20, с. 27]. Викладач підкреслював, що молодь відчуває на рівні підсвідомості та генетики характер народної пісні й безперервне її розгортання.

До того ж Марфа Хомівна також навчала студентів цінувати та любити народну пісню. «Я знову відкриваю для себе скарби народної творчості, але тепер мене вчать професійному співу і співу народних пісень, зокрема», – згадує Л. Остапенко [54, арк. 2].

Зазначимо, що у Марфи Хомівни та Івана Сергійовича відбувались об'єднані заняття двох класів, тобто колективні лекції чи прослуховування перед іспитами, на яких були присутні студенти всіх курсів (від молодших й до старших). На них студенти прагнули якнайкраще виконати твори.

Під час колективних занять викладачі максимально намагались в класі зробити сценічний майданчик, щоб привчати студентів не боятись сцени: «Великий, просторий клас ділився на дві половини: умовну сцену й глядачів. На “сцені” – студент і концертмейстер, у “залі” – інші студенти-слухачі», – розповідає Л. Остапенко [18, с. 5]. Тому, студенти мали змогу вчитись один у одного, у старших студентів, у викладачів та у відомих виконавців. «Ці зустрічі були для нас, початківців, великою школою і творчою лабораторією, коли клас за декілька хвилин перетворювався на імпровізовану сцену і слухачів-студентів. Відсовували вбік рояль, на середину класу витягували з кутка величезну пальму, ставили крісло, стільці, і ось сцена готова. Виходь, фантазуй, абстрагуйся від слухачів, вживайся в образ, показуй на що ти здатен, чому навчився. І ми вчилиось оволодівати акторськими і вокальними навичками, вчились сприймати і не ображатись на зауваження, вчились любити і бути відданими професії співака», – згадує Л. Остапенко [54, арк. 3].

Обидва викладачі вчили аналізувати виконання колеги-студента, звертати увагу на неточності, навчались виконавській майстерності, сценічним рухам,

певним жестам, але найголовніше – осмислено співати, переживати виконуване. Марфа Хомівна зауважувала студентам: «Місія камерного співака не в тому, щоб зірвати гучні оплески в публіки, а в тому, щоб пробудити в слухача хоча б одну струну в серці, викликати думку. Якщо навіть десяток із сотні-двох тебе зрозуміють, відчують, повірять у тебе – цього досить» [18, с. 5].

Зазначимо, що з третього курсу Лариса Остапенко мала змогу брати уроки в Івана Паторжинського⁵. Вони стали важливими для співачки і запам'ятались на все життя.

Студенти згадують І. Паторжинського як доброго і щирого наставника. Іван Сергійович виховав та зростив плеяду студентів, які несли українське музичне мистецтво – це Є. Червонюк, Д. Гнатюк, А. Кікоть, О. Левицький, М. Кречко, В. Матвєєв, В. Гончаренко та інші. Дмитро Гнатюк підкреслює: «Його клас був справжньою лабораторією високого вокально-музичного мистецтва» [10, с. 26].

Окреслимо педагогічні принципи Івана Паторжинського. Один з них полягав у майстерності студента самому пересвідчитись у помилках. Зрештою, студенти могли гонористо ставитись до нескладної народної пісні, тоді викладач задавав студенту запитання. І. Паторжинський прагнув, щоб студент міг трактувати наскрізну ідею художнього образу, вказати точні емоційні характеристики кожного з куплетів, пояснити психологічні зміни між ними. До того ж студент повинен своє трактування пояснити завдяки вичерпному плану зміни вокальних тембральних відтінків й динамічних нюансів. Викладач закликав заспівати пісню так як зазначено у «виконавському плані» у присутності всіх студентів класу. Тому, у зв'язку з проробленою роботою, студенти розуміли наскільки з першого погляду проста пісня, але над нею також потрібно

⁵ Іван Сергійович Паторжинський – це український співак (бас), народний артист (1944) й викладач. Навчався у Бахмутському духовному училищі та в Катеринославській духовній семінарії. Крім цього, отримав освіту вокаліста у Катеринославській консерваторії в класі Зінаїди Малютиної. Іван Сергійович був солістом Харківського оперного театру з 1925 до 1935 рр., з 1935 по 1953 рр. – Київського театру опери та балету. Виконав велику кількість оперних партій, захоплювався українською народною піснею. До того ж записувався на платівки. Іван Паторжинський мав гастролі в Польщі, Фінляндії, Канаді та США. З 1946 по 1960 рр. був професором Київської консерваторії.

деталізовано працювати [20, с. 27]. Відповідно, так студенти І. Паторжинського займались над всіма творами.

Для Івана Сергійовича цінним було, щоб студент збагнув, що вокальний твір вимагає ретельної роботи, ґрунтовної підготовки та потребує створення художнього образу та усвідомлених емоцій. Вихованець Івана Паторжинського Дмитро Гнатюк пише: «Іван Сергійович надавав великого значення умінню знаходити потрібне обарвлення звуку – світле і радісне, приглушене і сумне, відповідно до змісту твору. Він неодноразово підкреслював, що тільки тоді, коли почуття передані правдиво, слухач може повірити акторові» [10, с. 26].

Отже, внаслідок цього студенти осмислювали важливість заглиблюватись та детально опрацьовувати засоби музичної виразності, усвідомлювати художню ідею твору та працювати над власною інтерпретацією та вокальним тембральним забарвленням. «Він надавав великого значення не тільки звучанню голосу, а й створенню образу, умінню перевтілюватися», – ділиться Д. Гнатюк [10, с. 26].

Зазначимо, що Іван Паторжинський дотримувався думки, що технічно довершений звук не здобудеш без емоційної складової голосу. «За його баченням, технічні вокальні можливості розширюють палітру виражальних фарб, а пережита емоція, виявлена в звуці, допомагає оволодіти технічними прийомами», – пише Н. Кречко [20, с. 27].

До того ж Іван Сергійович використовував у своїй педагогічній діяльності ще один захоплюючий метод як працювати з вправами та вокалізами. Він полягає в тому, що студент мав виконати ці завдання з різним емоційним наповненням. Тобто, за першим разом потрібно проспівати ніжно, за другим – войовничо, за третім – весело. Зазначимо, що для співаків це є дуже важливий принцип, оскільки вони чують себе, ніби «з середини», тому необхідно виробити зворотній зв'язок між уявним і реальним звучанням. Відповідно, студенту, щоб виконати це завдання необхідно знаходити різні штрихи, темпові співвідношення та забарвлення [20, с. 27-28]. Викладач запитував у студента як він планував, щоб прозвучало виконання і вже потім аналізували чи вийшло втілити поставлене

завдання. Отже, даний прийом формує здатність оцінювати себе, аналізувати та вміти користуватись різним спектром відтінків та тембральним забарвленням свого голосу.

Відповідно, вищезазначені принципи роботи зі студентами спрямовані, щоби виховати розумного та мислячого вокаліста, який вміє працювати з голосом як з інструментом великого діапазону технічних і художніх можливостей. Адже вокаліст має володіти та наповнювати художній твір емоціями.

Тож зазначені методи та принципи роботи зі студентами Івана Сергійовича Паторжинського та Марфи Хомівни Снаги-Паторжинської сформували та виростили сузір'я відомих співаків. Виконання їхніх студентів вирізнялось виконавською майстерністю, красивим вокалом, бездоганною технікою, артистизмом, свідомим фразуванням, вмінням використовувати різні фарби та відтінки і, особливо важливо, зануренням в художній образ музичного твору.

1.3. Творчий тандем особистостей співачки Лариси Остапенко та композитора Олександра Білаша.

Творча співпраця та життєві стосунки поєднують співачку Ларису Остапенко з композитором Олександром Білашем⁶. Обидва – це талановиті митці, які зробили значний внесок у розвиток української музичної культури, а саме в піднесенні української пісні. Олеся Білаш пише: «Олександр Білаш і Лариса Остапенко створили неповторний пісенний світ, у якому буде світло й затишно ще багато літ усім тим, хто любить справжню українську пісню» [8, с. 9].

Творчий тандем Лариси Остапенко та Олександра Білаша об'єднало кохання один до одного та спільні погляди на життя та творчість. Дослідник Микола Кагарлицький писав: «Цей композитор – виняткова особистість в житті співачки. Та й співачка – особлива у його творчості. Не тільки любов до пісні, а й

⁶ Олександр Білаш – український композитор, Герой України, народний артист, лауреат Національної премії ім. Т. Г. Шевченка, автор понад 400 творів, включно з музикою до кінофільмів, вистав, фортепіанними концертами, оперетами, двома операми та монооперами, симфонічними творами. О. Білаш більш ніж 15 років був головою Київської спілки композиторів України [31]. Композитор співпрацював та приятелював з поетами – це Дмитро Павличко, Іван Драч, Борис Олійник, Василь Юхимович; зі співаками – це народні артисти Діана Петриненко, Дмитро Гнатюк, Анатолій Мокренко та іншими, які були постійними виконавцями його пісень.

кохання поєднало в молоді літа цих двох духовно красивих людей. Це биття сердець в одному ритмі народило пісні, які облетіли в першому прочитанні Лариси Остапенко всю країну – Два кольори, Мамина сльоза, Пісня про Україну...» [18, с. 5].

Митці присвятили все життя музиці і пісні, адже нею вони жили. Саме творчість тримала митців разом весь час. Творче життя Лариси Остапенко та Олександра Білаша було сповнене постійними репетиціями, концертами, гастрольями, зустрічами з іншими митцями. Композитор завжди спілкувався з поетами та виконавцями, постійно перебував у творчому пошуку, створював нові твори.

Зазначимо, що кожен з митців сформувався як творча особистість завдяки спільній роботі, порадам чи критикою одне одного. Лариса Іванівна була дружиною і творчою порадицею для композитора. Вона надихала Олександра Білаша, давала рекомендації при створенні нових пісень, була їхньою першою слухачкою та виконавицею.

Загалом, Олександр Білаш написав вичерпну кількість творів для Лариси Остапенко, які співачка виконувала на концертах чи записувала на радіо. Лариса Іванівна яскраво та всебічно розкривалась у піснях авторства О. Білаша. Вони користувались популярністю серед аудиторії, завдяки красивому голосу, впізнаваному тембру співачки та таланту композитора створювали надзвичайно виразні мелодії.

Лариса Остапенко вміла чуттєво, емоційно, ніжно та проникливо, з особливою душевністю виконувати пісні О. Білаша, талановито інтерпретуючи їх. Артистка демонструвала у піснях композитора всі свої найкращі виконавські якості: володіння кантиленою, динамічними відтінками, фразуванням і філіруванням звуку, єдністю з акомпанементом [28, с. 94-95]. Сергій Панкратьєв пише: «Пізніше співачка зізнавалась, що практично всі твори Олександра Івановича, як вона казала, пройшли через її голос. Чимало з них так і залишились на все подальше життя у репертуарі Лариси Іванівни» [33, с. 4].

Саме по першому прочитанню Лариси Остапенко, Олександр Білаш звів свої твори. Це виконання вирішувало подальшу долю пісні. Дмитро Павличко у передмові до збірника творів з репертуару Лариси Остапенко писав: «Не одну свою пісню з музикою О. Білаша я мав на щастя слухати в її виконанні, в першому, точніше, в перед першому виконанні, яке впливало на остаточну редакцію твору» [2, с. 3].

У репертуарі Лариси Остапенко налічується низка творів авторства Олександра Білаша. Серед них: «Вокаліз», моноопера «Балада війни» на текст Івана Драча, «Материна пісня» на вірші І. Бердника, «Полон» на слова В. Яцун, «Минуле не вернуть» поезія – В. Симоненка, «Пробач мені» на вірші Н. Либідь, низка пісень на слова М. Ткача: «Тихий смуток смerek», «Каштани падають на брук», «Сніговиця», «Мамині руки», «Мамина сльоза», «Відлітають гуси»; на вірші Д. Павличка: «Колискова», «Пісня про Україну», «Калина», «Пролітають літа», на слова Л. Забашти – «Криниця мого дитинства», «Днів щасливих не забудь» – поезія Є. Гуцала, «Осінь пісня» на вірші Д. Луценка та інші твори. Зокрема, й дуети – на слова Д. Павличка «За літами», «Дзвенить у зорях небо чисте» [16]. Отже, близько сорока творів композитора Олександра Білаша співачка Лариса Остапенко записала на радіо, які можна послухати на дисках чи платівках. Ці записи продовжують нести творчість видатних майстрів та українську пісню.

Зазначимо, що в 2013 році вийшов компакт-диск найбільш популярних творів у виконанні артистки «Співає Лариса Остапенко» № 1.⁷ До його складу

⁷Твори, які входять до диску:

1. «Вокаліз» О. Білаш
2. «Материна пісня» О. Білаш, І. Бердник
3. «Заречье» О. Білаш, В. Федоров
4. «Полон» О. Білаш, В. Яцун
5. «Кленовая аллея» О. Білаш, С. Щипачов
6. «Минуле не вернуть» О. Білаш, В. Симоненко
7. «Пробач мені» О. Білаш, Н. Либідь
8. «Тихий смуток смerek» О. Білаш, М. Ткач
9. «Каштани падають на брук» О. Білаш, М. Ткач
10. «Сніговиця» О. Білаш, М. Ткач
11. «За літами» О. Білаш, Д. Павличко
12. «Дзвенить у зорях небо чисте» О. Білаш, Д. Павличко
13. «Мамині руки» О. Білаш, М. Ткач

входить 19 композицій О. Білаша на слова різних поетів: Д. Павличка, М. Ткача, В. Симоненка, Н. Либідь, Є. Гуцала та інших [16]. Зокрема, до нього ввійшли й відомі публічні дуети Лариси Остапенко з Анатолієм Мокренком на слова Д. Павличка – це «Дзвенить у зорях небо чисте» та «За літами». Ці дуети особливо сподобались слухачам, адже дуетний спів чоловічого і жіночого голосів завжди органічний і визнаний серед аудиторії.

Додамо, що Лариса Остапенко знімалась в музичному фільмі «Як цвіт весняний. Пісні Олександра Білаша⁸» (1971) режисер Ростислав Синько, в якому вона в дуеті з баритоном Анатолієм Мокренком виконали «Дзвенить у зорях небо чисте». Зокрема, в документальному фільмі про О. Білаша «Народилась пісня» (1981р.) Лариса Остапенко також з Анатолієм Мокренком співали дует «За літами» О. Білаша на вірші Д. Павличка. Отже, це демонструє, що співачка активно брала участь в популяризації творчості свого чоловіка.

Знайомство двох талановитих людей Лариси Остапенко та Олександра Білаша відбулось під час навчання в Київській консерваторії. Лариса Іванівна була студенткою вокального (клас М. Снаги-Паторжинської), Олександр Іванович – композиторського факультету (клас М. Вілінського). Лариса Остапенко так згадує про знайомство з композитором: «Ми познайомилися ще дуже молодими. Навчалася на першому курсі консерваторії, він – на третьому. <...> За словами Сашка, мене вперше побачив, коли бігла широкими сходами старого корпусу консерваторії. Як вітер пронеслася. <...> Так, як запала йому відразу в душу, так і на все життя залишилася» [23].

-
14. «Колискова» О. Білаш, Д. Павличко
 15. «Криниця мого дитинства» О. Білаш, Л. Забашта
 16. «Мамина сльоза» О. Білаш, М. Ткач
 17. «Пролітають літа» О. Білаш, Д. Павличко
 18. «Відлітають гуси» О. Білаш, М. Ткач
 19. «Днів щасливих не забудь» О. Білаш, Є. Гуцало

[16].
⁸ Зазначимо, що в музичному фільмі «Як цвіт весняний. Пісні Олександра Білаша» знімалися до того ж Д. Петриненко, В. Чимена, Л. Остапенко, А. Мокренко, В. Женченко, Д. Мухарський, В. Гурець, тріо бандуристок Л. Криворотова, Р. Горбатенко, М. Путь.

Пісні, які ввійшли у фільм: «Криниця», «Мавка», «Небо чисте», «Батьку, ми ровесники з тобою», «Річка моя мила, лугова», «Коло рожі обережні», «Сину, качки летять», «Сніг на зеленому листі», «Молдованочко», «Осіньні листя», «Два кольори», «Чардаш», «Над горою місяць повен», «Найкраща мить», «Треба йти до осені», «Полтавська полька», «Ясени» .

Творчий тандем створився після звітнього концерту, де Лариса Остапенко співала. Вона виконувала арію Кармен з однойменної опери Ж. Бізе та українську народну пісню: «Лугом іду, коня веду». Після виступу до виконавиці підійшов Олександр Білаш. Молодий композитор писав пісні і запропонував студентці їх співати [30, с. 44]. Отже, перші виконання пісень композитор доручив Ларисі Остапенко ще навчаючись в консерваторії. З того часу, пісні О. Білаша постійно входили в концертний репертуар співачки.

В студентські роки пара одружилась (1955 р.) і з того часу вони підтримували творче горіння, надихались одне одним. Лариса Іванівна кожного дня слухала та зростала на творах Олександра Івановича і надихала його своїм співом.

Композитор цінував дружину, відзначав її майстерність як співачки. Він захоплювався її широким діапазоном та красивого тембру голосом. «Я щаслива людина, – підкреслював Олександр Білаш, – доля подарувала мені зустріч з Ларисою ще в консерваторії. Це любов з першого погляду. <...> Навіть баритоновий репертуар я часто випробував на ній. Лариса для мене завжди найбільш строгий критик. Те, що наш будинок не тільки моя фортеця, а й джерело натхнення, – все завдяки дружині» [17]. Співачка зі свого боку також пишалась та раділа успіхам Олександра Івановича, звучанню та популярності його творів. Композитор був радником та оцінював вокальні досягнення Лариси Остапенко. Вона була слухачкою та популяризаторкою його творів.

Лариса Остапенко була невіддільна від творчості композитора. Вона як перша виконавиця понад третини його пісень також висловлювала свої зауваження та побажання автору, консультувала його. Процес створення творів був такий: Олександр Іванович грав на фортепіано, Лариса Іванівна їх наспівувала, разом слухали, обговорювали кому із виконавців краще підійде дана композиція. «На авторських і збірних концертах, де акомпанував автор, усе написане й виконувала. Підказала йому давати твори професійним співакам», – розповідає Л. Остапенко [23].

Вона підтримувала та допомагала композитору, була «вимогливою суддею, незрадливим камертоном», – як пише Микола Кагарлицький [18, с. 5]. Олександр Білаш вдячний Ларисі Іванівна за поради, до яких композитор дослухався. Він говорив так: «Мені дуже пощастило в житті. Маю не тільки вірну дружину, а й тонкого, вдумливого інтерпретатора світової класики і власної творчості. Її смакові, чуття, музикальності, інтуїції довіряю тепер беззастережно. <...> Але скільки разів вона, Лариса, рятувала мене від промахів, недоглядів, скільки несподіваних поворотів музичної думки підказала мені. Хоча б у моноопері “Балада війни”...» [18, с. 5].

Зазначимо, що Лариса Іванівна просила Олександра Івановича написати твори спеціально для її голосу. Тому, композитор створив «Вокаліз для голосу з оркестром» (1965 р.) для Лариси Остапенко, який розкривав всі найкращі якості вокалістки. «Ще в студентські роки, захоплений її винятковим за діапазоном голосом, створив для неї вокаліз, який вияскравлював і рухливість голосу та пластичність голосу, і чисте звучання гранично крайніх високих та низьких нот», – пише М. Кагарлицький [18, с. 5]. «Вокаліз» часто виконувався на концертах, адже публіці він сподобався і чудово сприймався.

Підкреслимо, що звернення Олександра Білаша до жанру вокалізу свідчить про творчі пошуки, спробу нових форм у творчості композитора. Про специфіку вокалізу як жанру пише І. Немирович так: «Варто зазначити, що до цього жанру композитори звертаються не часто, оскільки позбавлений слова музичний твір конденсує лише музичні виражальні компоненти, пред’являючи водночас максимальні вимоги до образної насиченості мелодії, осмисленості форми і змісту, знання можливостей та особливостей тембральної палітри людського голосу» [30, с. 34-35].

«Вокаліз для голосу з оркестром» О. Білаша поєднує в собі традиції західноєвропейської та української вокальної культури. В його основі лежить прониклива та емоційно насичена мелодія для мецо-сопрано. Цей вокаліз – складний, задумливий, широкий, потребує протяжного дихання.

Ще один твір Олександра Білаша, який розрахований на теситуру Лариси Іванівни – це складна моноопера «Балада війни» (1971 р.) за поемою Івана Драча «Балада про гени». Композитор прагнув написати монооперу, відповідно, він шукав літературний матеріал. Найбільше О. Білашу підійшов твір «Балада про гени» Івана Драча, який став основою лібрето. Однак, композитор змінив назву на «Балада війни».

Зауважимо, що моноопера також рідко вживаний жанр для композитора. В ній йдеться про жахи та лихо війни. Олександр Білаш влучно інтерпретував літературний твір, який є глибинним, точним, лаконічним, це й відображено в музиці. Композитор підпорядковується драматургії та апелює до різних жанрових та емоційних пластів. Олександр Іванович звертається до різноманіття мелодій – це, зокрема, ліричні, епічні, героїчні, драматичні та в кульмінації звучить пристрасний і напружений мелодико-декламаційний вислів [30, с. 35].

Микола Гордійчук писав рецензію на монооперу й зазначав: «Володіючи багатствами мелодичної виразності, добре відчуючи інтонаційні тонкощі і настроєві нюанси поетичного твору, автор зумів намалювати виразні індивідуальні портрети героїв, правдиво розповісти про жорстокості й страхіття війни, про трагедію жінки-коханої, жінки-матері, що зазнала багато лиха від фашистів; про солдата-інваліда, доведеного до відчаю особистим горем, про дитину – символ нового життя...» [цит. за 30, с. 35-36].

Багато критиків писали про інтерпретацію Лариси Остапенко моноопери «Балада війни». Цей твір потребує емоційного та переконливого виконання, схвилюваного переживання, відчуття всіх відтінків, вдалого використання динаміки, нюансування тощо. Микола Кагарлицький писав про талановиту інтерпретацію цієї моноопери так: «<...>Лариса Остапенко передає так пристрасно й схвилювано, що серця слухачів мимоволі здригаються, бо ж надривалось й серце артистки, коли готувала цю монооперу до прем'єри» [18, с. 5].

Олександр Стельмашенко зауважує, що в цьому творі: «По-новому, розкрився драматичний талант і артистизм співачки в психологічно складній, розрахованій на одного виконавця, моноопері «Балада війни» Олександра Білаша на слова І. Драча» [37, с. 16].

Тому, співачка вдало змогла виконати та розкрити ці надскладні твори: «Вокаліз» та «Балада війни» О. Білаша, що й зауважують критики у своїх рецензіях на дані твори.

Лариса Остапенко була для Олександра Івановича подругою, помічником та музою. Вона створювала затишок для творчої, дещо експресивної натури чоловіка, організовувала мікроклімат, в якому він міг спокійно працювати. Композитор казав: «Важко їй буває зі мною, але мені, хай вона зрозуміє, було б набагато важче без неї» [18, с. 5].

До того ж Лариса Іванівна брала активну участь в авторських концертах Олександра Білаша, виступала разом з ним на сцені, де композитор був в ролі концертмейстера.

Із журналу «Музика» 1970 року дізнаємось про авторський вечір Олександра Білаша, що проходив у Колонному залі ім. М. Лисенка Київської філармонії, де виконували твори композитора такі артисти: Лариса Остапенко, Дмитро Гнатюк, Діана Петриненко та інші солісти [29, с. 10]. Пізніше, ставши викладачем Київської консерваторії студенти класу Лариси Іванівни також співали на творчих вечорах та вечорах пам'яті композитора. Це студентки: Р. Якобінчук, І. Левицька, Т. Гавриленко, Н. Фесенко, М. Ліпінська та інші.

Отже, Лариса Остапенко стала дружиною Олександра Білаша, а також виконавицею численних творів композитора. Олександр Білаш, зі свого боку, створював яскраві композиції, які висвітлювали високі виконавські можливості співачки. Безліч творів О. Білаша у майстерному виконанні Лариси Остапенко увійшли в спадок українського вокального мистецтва. Завдяки записам ми можемо почути ці шедеври української пісні, де поєднується голос надзвичайної краси і музика, яка захоплює душу.

Висновки до першого розділу.

Отже, підсумуємо, що Лариса Іванівна Остапенко (Білаш) яскраво проявила себе як українська концертно-камерна співачка, популяризаторка української пісні та вокальна педагогиня.

Вона мала великий концертний та педагогічний досвід, залишила нам низку записів на радіо, завдяки яким її творчість залишається у фонді українського мистецтва. Після закінчення виконавської кар'єри працювала викладачкою співу у Київській консерваторії, де розвивала та плекала таланти студентів, до того ж отримала звання доцента та професора. Крім цього, Лариса Іванівна працювала радіоведучою та знімалась у фільмах.

Зазначимо, що Лариса Остапенко сформувалась як співачка, вивчаючи вокальну школу Марфи Снаги-Паторжинської та Івана Паторжинського. Лариса Іванівна, завдяки викладачам, навчилась впевнено володіти своїм голосом, емоційно та артистично виконувати твори, вливаючись у художній образ.

До того ж творчий тандем Лариси Остапенко та Олександра Білаша відіграв важливу роль у створенні та популяризації української пісні. Обидва митці є знаковими творчими особистостями в українській музичній культурі другої половини XX століття.

РОЗДІЛ 2.

ВОКАЛЬНА ТА ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛАРИСИ ОСТАПЕНКО

2.1. Виконавська діяльність Лариси Остапенко у вокальному мистецтві України.

В даному підрозділі ми дослідили та виклали відомості про виконавську діяльність Лариси Остапенко. Реконструюючи її, ми звернулись до архівних матеріалів родини Білаш, також до статей в журналах та газетах таких як Я. Гордійчука [14], М. Кагарлицького [18], С. Панкратьєва [34], О. Стельмашенка [37], Ю. Токарева [38], Н. Мороз [26], збірку творів з репертуару співачки [2].

Крім цього, ми звертались до української музичної енциклопедії, в якій композиторка і музикознавиця Богдана Михайлівна Фільц виклала основні відомості про Ларису Остапенко [41]. Досліджували дисертацію Л. Шиленко, в якій викладені відомості про постановку опери-феєрії В. Кирейка «Лісова пісня» [43]. Зокрема, звертались до дисертації С. Муравіцької, де є інформація про діяльність Лариси Іванівни як виконавиці [28]. Отже, вищеперераховані джерела дали змогу нам дослідити та висвітлити виконавську діяльність співачки.

Почнемо з того, що Лариса Іванівна Остапенко-Білаш належить до сузір'я відомих вокалістів України другої половини XX століття. Зазначимо, що виконавська діяльність камерної співачки Лариси Остапенко була надзвичайно потужною, вона охоплює понад тридцять років.

Домінуючою у творчому шляху Лариси Остапенко стала концертна діяльність. Протягом тривалого часу співачка успішно виступала на сценах Києва, брала участь у численній кількості концертів та фестивалів, їздила з гастрольми за кордон, репрезентуючи вокальне мистецтво України в таких країнах як: Угорщина, Німеччина, Канада, Польща та інші [41, с. 541]. Крім того,

Лариса Іванівна активно записувалась на радіо, що дає нам можливість зараз слухати, аналізувати та вчитись по цим записам.

Співачка згадує про свій результативний мистецький шлях так: «Не думалось тоді, що так швидко мине час, що позаду залишаться три десятиліття роботи солісткою Київської державної філармонії, виступи у різних містах, у різних залах, перед різними слухачами, що я багато подорожуватиму з концертами по Союзу, Україні, буватиму за кордоном, що запишу у фонд Українського радіо немало творів, що матиму свою збірку, платівки, телефільми, численні схвальні відгуки преси, урядові нагороди, почесні звання» [54, арк. 3].

Більш детально ознайомимось зі сценічною діяльністю співачки. Виконавську практику Лариса Остапенко здобувала ще під час навчання в консерваторії (з 1952 по 1958 рр.), співаючи в оперній студії. На цій сцені студенткою вона вдало виконувала складні й різноманітні партії мецо-сопрано. Серед яких – Флора в «Травіаті» Дж. Верді, Килина у «Лісовій пісні» В. Кирейка та інші. Звідси випливає, що оперна студія була підготовчим майданчиком, де Лариса Остапенко отримувала сценічний досвід. Тут співачка навчалась демонструвати свої артистичні й вокальні дані, взаємодіяти з партнерами, диригентом і режисером.

Вже саме професійну виконавську діяльність Лариса Остапенко розпочала у 23 роки в 1958–1959 рр., ставши солісткою Оперної студії при Київській консерваторії, виконуючи мецо-сопранові партії [11, с. 60].

Однією з відомих ролей Лариси Остапенко є партія Килини у опері-феєрії Віталія Кирейка «Лісова пісня»⁹. Прем'єра цієї вистави у Києві відбулась в 1958 році на сцені Оперної студії Київської державної консерваторії. Виконавський склад даної постановки був такий: Діана Петриненко та Нінель Ткаченко (Мавка), Микола Раков та В. Білоцерківський (Лукаш), Анатолій Мокренко та Микола Дмитриєнко (Перелесник), Лариса Остапенко і Любов Кнорозок (Килина) [43, с. 84]. Мистецтвознавиця Лада Шиленко у своїй

⁹ Постановкою опери займались – диригент Яків Карасик, режисер Олександр Колодуб та сценограф Дмитро Кульбак, хормейстерка Тетяна Копилова, балетмейстерка В. Добровольська [43].

дисертації підкреслює, що дана вистава пройшла з успіхом. Критики зазначають, що молоді співаки влучно розкрили яскраві образи героїв та продемонстрували свій талант [43, с. 208].

Наступним етапом було навчання на аспірантурі з 1959 до 1962 рр., впродовж якого Лариса Остапенко активно брала участь у багатьох концертах в консерваторії, готувала різні програми для великих сольних творчих звітів.

Важливим етапом на творчому шляху Лариси Остапенко став Всесоюзний конкурс вокалістів ім. М. Мусоргського (1964 р.), на якому співачка стала лауреатом другої премії. Після цього вдалого виступу вона отримала широку популярність та запрошення працювати у філармонії.

Зазначимо, що Лариса Іванівна яскраво проявила себе як концертно-камерна виконавиця у Київській філармонії, працюючи солісткою-вокалісткою (1965-1995 рр.). Цей творчий заклад посідає одне із найголовніших місць у виконавській діяльності співачки. Саме тут Лариса Остапенко підготувала і виконала велику кількість концертів з найрізноманітнішим репертуаром.

В філармонії Лариса Іванівна зарекомендувала себе лише з найкращого боку. Співачка проявила себе як відповідальна, старанна та дисциплінована мисткиня. У творчій характеристиці Лариси Остапенко за 1979-1980 рр. з клопотанням про присвоєння їй почесного звання народної артистки УРСР, дирекція пише лише позитивні відгуки, зауважуючи: «Глибокий, красивий голос меццо-сопрано широкого діапазону, рівний в усіх регістрах, самобутня художня індивідуальність, висока виконавська культура дозволяють артистці вирішувати найскладніші творчі завдання в інтерпретації класичного і сучасного репертуару. Звертаючись до творів композиторів різних епох і різних напрямків, співачка виявляє стилістичну чутливість, темброву виразність, динамічне і гнучке фразування. Глибоке проникнення в інтонаційно-образний стрій народної пісні дає артистці можливість з яскравою виразністю виконувати народні пісні» [62, арк. 1].

Зазначимо, що широку популярність в Україні Лариса Остапенко здобула в 60-70-ті роки ХХ століття після того як її голос прозвучав на Українському радіо. Відтоді мецо-сопрано співачки стало впізнаваним та багаторазово звучало на радіо, телеефірах й на грамплатівках.

Підкреслимо, що географічна широта виступів Лариси Остапенко є розлогою. Співачка гастролювала в таких країнах як: Німеччина (1968 р.), Польща (1971 р.), Угорщина (1978 р.) та Канада (1980 р.), зокрема, також співала в країнах Прибалтики (Литва, Латвія, Естонія) та інших [46, арк. 2].

До того ж співачка за тридцять років діяльності об'їздила із концертами всю Україну від Чернігова до Ужгорода, і від Кам'янця-Подільського до Миколаєва [46, арк. 2]. Крім цього, Лариса Іванівна виступала на різних майданчиках Києва – це насамперед Колонний зал Київської філармонії, також відбувались концерти в Андріївській церкві, Будинку актора, Будинку композиторів, малому залі Київської консерваторії, Києво-Печерському заповіднику та інших. Зокрема, співачка їздила в складі лекторійних бригад з культурною програмою для робітників, виступаючи в клубах, на вулиці, в цехах, на заводах, у гастрономах чи універмагах [38, с. 2].

Зазначимо, що Лариса Іванівна мала концерт в Будинку композиторів 1980 року. Рецензію про даний захід написала Н. Мороз. З неї ми дізнаємось, що на ньому прозвучали зразки сучасної камерно-вокальної музики, яка з'явилась в останні роки – це романси М. Дремлюги «Минули стрічі вечорів» на слова М. Стельмаха, «Минуле не вернеть» на слова В. Симоненка, також акварельні мініатюри Б. Буєвського на слова П. Верлена та розгорнуті драматичні романси Ю. Мейтуса на слова К. Кулієва та А. Ісаакяна [26, с. 23]. Авторка статті пише про виконавицю так: «Її виступи завжди викликають жвавий інтерес у фахівців та аматорів: великі виконавські можливості співачки, прекрасний голос, філігранна майстерність поєднуються з активною зацікавленістю сучасним мистецтвом. Про це свідчить багатогранний репертуар Л. Остапенко, який постійно поповнюється новими зразками вокальної музики» [26, с. 23]. Лариса Остапенко на даному

концерті продемонструвала «широку мелодичну наспівність і патетику, філософське узагальнення» та піднесено донесла слухачеві зміст творів [26, с. 23].

До того ж зауважимо, що Лариса Іванівна виступала на фестивалях української музики. Зокрема, в 1970-ті роки проходив один з таких, що був організований спілкою композиторів, де й співала також Лариса Остапенко.

Тому, з огляду на вищезазначене, підкреслюємо, що саме концертно-камерне виконавство стало основним у творчій діяльності співачки.

Зазначимо, що протягом кількадесяти років виконавської діяльності Лариса Іванівна виконала низку концертних програм. Співачка сама складала програми концертів. Вона мала гарний художній смак та ретельно підбирала твори, які будуть виконуватись, аналізувала влучність та доцільність їх поєднання, дотримувалась почергової різнохарактерності, емоційного контрасту.

Критики відмічають, що концерти Лариси Остапенко завжди мали логічну послідовність та продуману драматургію номерів, де чітко можна простежити: експозицію, кульмінацію і фінал [14, с. 5]. Ярослав Гордійчук підкреслює особливості підбору концертного репертуару співачки так: «Пісні, романси, оперні арії, включені у концертний вечір у певній послідовності, доповнюють і відтіняють одне одного, пробуджуючи в уяві слухача щоразу нові, доти не знані відчуття. Тому, кожний виступ Лариси Остапенко – то масштабна звукописна картина, і втілено в ній величне й романтично піднесене, глибоко філософське і радісне – все таке різне за образним змістом і емоційною наснаженістю, але водночас поєднане в одне ціле, зігріте щирим почуттям» [14, с. 5]. Отже, концертні програми співачки – це уважно продумані видовища, де класичні твори органічно поєднується з сучасними.

Тому, враховуючи вищевикладене підкреслимо, що Лариса Остапенко мала широкий та достатньо різноманітний репертуарний список, починаючи від старовинної музики до сучасної романсової, включно з народними піснями. У автобіографії співачка пише, що її репертуар налічував понад 800 творів вокальної, переважно, камерної музики. Лариса Остапенко виконувала твори

таких західноєвропейських композиторів як: А. Вівальді, Дж. Перголезі, Г. Ф. Генделя, В. А. Моцарта, Ф. Шуберта, Р. Шумана, Р. Штрауса, Дж. Россіні, Дж. Верді, Ж. Бізе та інших, зокрема, твори українських композиторів: Р. Глієра, Я. Степового, К. Стеценка, М. Лисенка, Д. Січинського, В. Косенка та сучасних авторів – А. Штогаренка, М. Дремлюги, М. Жербіна, Ю. Мейтуса, П. і Г. Майбороди, М. Завалішиної, Ю. Рожавської, І. Шамо, К. Мяскова, Б. Олексієнка, Л. Дичко, Б. Буєвського, Є. Зубцова, Я. Цегляра й інших [46, арк. 2]. Ярослав Гордійчук підкреслює широту репертуару співачки і пише так: «Артистка прагнула пропагувати зразки народної творчості, доробок митців минулого й сучасності, всебічно сприяти розквіту українського музичного мистецтва» [14, с. 6].

Зауважимо, що Лариса Остапенко надавала важливого значення романсам і пісням попередніх століть у своєму репертуарі, вона підкреслює важливість їх донесення особливо до молодій публіки. Співачка прагнула поділитись із глядачем своїми думками, переживаннями, передати почуття, які вона накопичила, працюючи над твором. Лариса Іванівна зауважує: «Я не мислю свого творчого життя без романсів і пісень композиторів минулих епох. Їхня світла й тривожна лірика, сповнена думками, хвилюючих почуттів, мене особисто бентежить. Готуючи камерні програми, я й сама підношусь почуттями, світ довкола стає багатшим і поетичнішим. І мені завжди хочеться донести до слухачів усе, що сама звідала, пережила, працюючи над творами. І радію, якщо мною проспіване торкається струн сердець молодих» [18, с. 5].

Підкреслимо, що співачка дуже виразно інтерпретувала романси композиторів – В. Косенка, М. Лисенка, Ф. Шуберта, Р. Шумана, Р. Штрауса та інших. Лариса Іванівна вкладала у твори нові сенси, які віддзеркалювали стан її душі. Мистецтвознавець Микола Кагарлицький підкреслює: «Вона прагне якнайглибше проникнути в творчий задум композитора, перейнятися манерою його письма, світобаченням, своєрідністю його стилістичних прийомів, психологічних характеристик. Тому в неї індивідуально неповторні Ф. Шуберт,

Р. Шуман, Е. Гріг і Р. Штраус, М. Лисенко і В. Косенко – кожен зі своїм обличчям, духовним світом» [18, с. 5].

До того ж значне місце в репертуарі Лариси Остапенко займали українські народні пісні, в яких закладено характер, звичаї та історія багатьох поколінь нашого народу. Лариса Остапенко впевнена, що народна пісня займає цінне місце у житті кожного співака. Вона зауважує: «Усі ми, вокалісти, практично вийшли з народної пісні, нею живемо, нею скрашуємо собі будні і до людей з нею йдемо» [18, с. 5]. Крім цього, Лариса Іванівна розповідає в одному з інтерв'ю про значення народної пісні у своєму репертуарі: «Я знаю їх багато і проспівала їх багато. Із записаних творів у фонді Українського радіо знаходиться більше двохсот арій, романсів різних світів і епох. Серед них п'ять десятків складають народні пісні» [54, арк. 1]. Співачка виконувала багато українських пісень – це «Тихо, тихо Дунай воду несе», «Ой летіли зозуленьки», «Ой піду гаєм зелененьким» та інші. Журналісти та критики підкреслюють, що Лариса Остапенко вдало вміла продемонструвати слухачеві історію, яка закладена у народній пісні, а це є надзвичайно цінним для виконавця. Олександр Стельмашенко вважає: «Щоб розкрити глибину народно-пісенної спадщини, треба мати неабиякий артистичний хист» [37, с. 16].

До того ж підкреслимо, що низка митців захоплювалась виконанням Лариси Остапенко саме українських народних пісень. Серед них Дмитро Павличко. Він зазначав, що співачка виконувала українські пісні з національним проникненням. До прикладу, поет підкреслює: «Лариса Остапенко глибоко відчуває національний ґрунт, духовність свого народу. Досить послухати, як вона співає, щоб у цьому переконатися» [18, с. 5].

Зокрема, художній керівник Національної філармонії України, народний артист України, професор, лауреат міжнародних премій Володимир Лукашев наголошував у рекомендації на присвоєння вченого звання професора Л. Остапенко, що Лариса Іванівна проявила себе як популяризаторка української пісні та особистість, яка поширювала та несла українське мистецтво до людей.

«Високої оцінки заслуговує плідна творча діяльність співачки по популяризації та пропаганді української музики і народної пісні: її творчий доробок в царині української пісні поповнив “золотий фонд” українського вокального мистецтва, став вагомим внеском у піднесення української музичної культури на світовий рівень, служив інтеграції України у європейський світовий культурний простір», – писав В. Лукашев [48, арк. 1].

Крім цього, зазначимо, що Лариса Остапенко взірцево інтерпретувала також арії з опер Ж. Бізе, К. Сен-Санса та Ю. Мейтуса. Дмитро Павличко зазначав: «Багаторічна концертна діяльність Лариси Остапенко ставить її на одне з перших місць не лише серед камерних, але й серед оперних співачок» [2, с. 3].

Тому, підсумуємо, що Лариса Остапенко, мала у своєму творчому доробку доволі різноманітний репертуар – це низка творів різних епох, стилів та композиторів – європейських та українських, зокрема, арії з опер, романси українські та зарубіжні, народні пісні та інші. Критик Микола Кагарлицький підкреслює ефективну та результативну діяльність співачки так: «У її активному репертуарі близько 750 вокальних творів, третину з яких наспівала для фондів радіо. Такою творчою продуктивністю, самовіддачею може похвалитися не кожен співак» [18, с. 5].

До того ж зазначимо, що Лариса Остапенко виконувала на концертах контрастні за настроєм композиції, емоційно вливаючись в зміст, розуміючи сенс твору. Співачка могла відтворювати та переконливо перевтілюватись з одного образу та характеру в інший: ніжні, тихі романси співала тендітно, витончено, мрійливо. Веселі, життєрадісні, швидкі композиції – яскраво, енергійно, піднесено. На концертах вона завжди показувала себе як багатогранну артистку з різноманітною палітрою емоцій – це скорбота, простота, ніжність та інші.

Тому, зважаючи на майстерність Лариси Остапенко, зазначимо, що велика кількість людей є поціновувачами та прихильниками її співу – це як музичні критики, так і звичайні слухачі. Співачка підкорювала публіку своїм голосом, емоційністю та відчуттям композиторського стилю. Критик

Микола Кагарлицький пише: «Смак, чуття, талант, міра, цілковите злиття з образним мисленням композитора – ось ті чинники, які забезпечують сталий успіх Ларисі Остапенко на концертній естраді, глибоку довіру до неї людей, посвячених у таїни вокального мистецтва» [18, с. 5].

Підкреслимо, що Лариса Іванівна володіла колоратурним мецо-сопрано красивого тембру з міцним глибоким оксамитовим нижнім регістром, який заповнював весь зал, звучав широко та вільно. Рівність та злагодженість регістрів дозволяли співачці невимушено переходити з одного регістра в інший.

Крім цього, Лариса Іванівна мала широкий діапазон, досконало володіла голосовим апаратом, диханням та кантиленою, особливо вирізнялась музикальністю. Микола Кагарлицький підкреслює: «Коли бачиш її симпатичну, струнку, високу, зосереджену й строгу, на естраді, слухаєш її красиве, оксамитового забарвлення, рідкісне колоратурне мецо-сопрано, що вільно почуввається в теситурі фа дієз малої – сі бемоль другої октави й без найменшого напруження вільно й легко долає будь-які вокальні труднощі, – звідусь справжнє естетичне задоволення від цього проникливого, безмежно теплого й музикального співу. Бо ж гнучкому й пластичному голосові артистки з політним звуком і виразною дикцією підвладні емоційні сплески почуттів і ніжна лірика, філософська роздумливість і епічна розлогість, тонкий гумор і жіноче лукавство» [18, с. 5].

До того ж виконавиця володіла хорошими артистичними природними даними, завдяки яким знаходила контакт з публікою. Ярослав Гордійчук зазначав, що виконавська майстерність співачки полягає у рідкісному «<...>вмінні запропонувати слухачеві своєрідний діалог, збуджувати його уяву і спонукати до співучості у творенні образу» [14, с. 6].

Зазначимо, що Лариса Остапенко наділяла важливого значення емоційному насиченню, її виконання вирізнялось особливою щирістю та вдумливістю. Співачка вміла донести класичний чи сучасний твір – яскраво розкрити слово,

мелодію та почуття [18, с. 5]. Дмитро Павличко¹⁰ так пише у передмові до збірника Л. Остапенко про особливості її трактування: «Її мета не просто мелодія, не просто гармонія, не просто вірність задумові композитора, повне злиття з польотом його генія, а вичаровування з музики й слова живої людської постаті з неповторною долею і вдачею» [2, с. 3].

Відповідно, співачка всі твори намагалась пропустити через себе, вона тонко відчувала кожную фразу, наповнюючи її потрібним забарвленням. Тому, народний артист України Михайло Кречко, колишній диригент капели «ДУМКА» вважав: «Лариса Остапенко так глибоко проймається музикою, що часом створюється ілюзія, ніби твір народжується цієї хвилини, на сцені. Ця імпровізаційність мистецтва співачки є дорогоцінною рисою її таланту» [34, с. 4].

Зазначимо, що Лариса Іванівна детально працювала над кожним твором: над нюансами, динамікою, фразуванням, інтерпретацією та всіма тонкощами перед тим як винести його на сцену. Ця детально опрацьована робота є однією з найважливіших складових, що забезпечує донесення до слухача всіх відтінків, настроїв та дає розуміння твору слухачу. Значну увагу вона приділяла слову, оскільки вважала, що особливо у камерному репертуарі слово відіграє одну з ключових ролей, тому її спів вирізнявся чіткою дикцією. Співачка демонструвала різні динамічні фарби та блискуче нюансування. Критик Ярослав Гордійчук пише про виконавську майстерність Лариси Іванівни: «Співачка досконало володіє сильним, бархатистим мецо-сопрано, що звучить вільно й невимушено у всіх регістрах і не втрачає краси навіть у найвіддаленіших куточках концертної аудиторії. Чітка артикуляція, виключне вміння відтворювати найтонші темпові й динамічні нюанси нотного тексту, висока виконавська культура – це ті мистецькі якості, що зумовлюють неповторне звучання кожної музичної фрази, кожного поетичного слова» [14, с. 5].

¹⁰ Окрім цього, зазначимо, що український поет, Герой України Дмитро Павличко, який плідно співпрацював з Олександром Білашем, з повагою до Лариси Остапенко ставився. Він написав у передмові до зібрання творів «Арії, романси та пісні з репертуару Лариси Остапенко» такі слова: «Люблю слухати Ларису Остапенко незалежно від того, що вона співає, бо завжди в її гнучкому й глибокому голосі, в манері співу, в усьому, що переповнює уяву на час єднання її з мистецтвом, бачу жінку розумну, духовно обдаровану, жінку, яка втілює в собі ідеали щастя і доброти, ідеали Вітчизни й найріднішої землі – України» [2, с. 3].

Тож співачка демонструвала слухачам професіоналізм, артистизм, проникливе прочитання пісень, свою неповторну індивідуальність, що в свою чергу дозволяло артистці виконувати твори композиторів-класиків та сучасних авторів.

Підкреслимо, що Лариса Іванівна була універсальною камерною співачкою. Вона могла виконати віртуозні твори будь-якої складності завдяки широким можливостям голосу, при цьому досконало відтворюючи образ, закладений у творі. Зокрема, вона співала складні вокалізи, сучасні пісні, романси, монооперу. Серед яких: моноопера «Балада війни» О. Білаша та його вокаліз, пісню-романс Ю. Рожавської «Якщо зустрінемося ми», цикли вокальних мініатюр Ю. Рожавської та інші. Колеги Лариси Остапенко відзначають її майстерність так: «<...> мало хто з-поміж виконавців міг би, подолавши вокально-технічні складності, відтворити образну сферу так само художньо переконливо, артистично, як Лариса Остапенко» [38, с. 2].

Зазначимо, що Лариса Іванівна займалась популяризацією маловідомих чи забутих творів. До того ж вона активно пропагувала надбання сучасних українських композиторів, натхненно і щиро презентувала твори тогочасних митців. Ярослав Гордійчук підкреслює: «Співачка стала на нелегкий шлях першовідкривача і впевнено простує цим шляхом, роблячи справді неоціненний внесок у розвиток української музичної культури» [14, с. 6].

Важливо, що Лариса Іванівна була чудовим інтерпретатором сучасних пісень, вона викликала повагу у композиторів. Співачка вміла створити оригінальне трактування та неповторно виконати той чи інший твір. При інтерпретації твору співачка враховувала всі тонкощі. До неї звертались різні автори для того, щоб артистка виконала прем'єру¹¹ їх композицій. Якщо Лариса Іванівна мала певні побажання змінити щось у творі, то композитори виконували прохання співачки.

¹¹ Зазначимо, що співачка була першою виконавицею: «Ми підем, де трави похилі» й «Моя стежина» П. Майбороди та А. Малишка, «Не відрікаюсь я ні від чого» Ю. Мейтуса та Л. Первомайського, «Київське небо» Б. Буєвського та В. Безкоровайного та багатьох інших [28, с. 94].

Низка композиторів цінували талант та захоплювались співом Лариса Остапенко. Серед них – Євген Станкович, Юлій Мейтус, Костянтин Мясков, Георгій Майборода та інші.

Народний артист, лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка Георгій Іларіонович Майборода був прихильником гнучкого, виразного, благородного голосу Лариси Іванівни. Він підкреслював, що співачка прекрасно ним володіє, крім цього, вона – надзвичайно музикальна. Композитор казав так про Ларису Остапенко: «Це наша найкраща камерна співачка. І не нам, композиторам, а всьому народові вона належить» [18, с. 5].

Георгій Майборода дотримувався думки, що вдача твору залежить саме від першого його виконання. Тому, враховуючи професіоналізм співачки, композитор звертався до неї задля реалізації своїх пісень. Георгій Іларіонович підкреслює: «Вона вміє ліпити музичні образи. І коли автор дає цій виконавиці свій твір, то він абсолютно спокійний за його долю. Лариса Іванівна, співає, мабуть, біля двох десятків моїх романсів. І я щасливий тим, що вони знайшли своє втілення саме у її виконанні. Бо справді я не знаю кращих виконавців своїх романсів. За це їй треба бути вдячними нам усім, що вона має сміливість нести мистецтво камерного виконавства. І я абсолютно переконаний в тому, що Лариса Іванівна належить до числа найкращих камерних співачок не тільки на Україні» [57, арк. 2]. До того ж зазначимо, що Лариса Остапенко також була прихильницею творів Георгія Майбороди й натхненно їх виконувала.

Зауважимо, що український композитор, народний артист УРСР, лауреат Шевченківської премії Юлій Мейтус теж був шанувальником таланту співачки та другом. Він підкреслює наскільки влучно Лариса Іванівна вміла передати насамперед образ, який закладено у творі, виділяє її вокальні дані, широту репертуару. Композитор такої думки про співачку: «Автора завжди приваблюють виконавці, які здатні яскраво і переконливо розкрити образ твору. Серед них насамперед називаю Ларису Остапенко. Багато років ми зв'язані з нею міцною творчою дружбою. Чудесний голос, рівний у всіх регістрах, виняткова

музикальність, бездоганний смак, а головне – уміння проникнути в глибини творчого задуму – ось що ціную в цій видатній співачці. Її виконавський діапазон дуже широкий – від тонкої лірики до драматичних злетів і психологічної глибини романсів та балад. Для композитора велика радість чути свої твори в її прекрасному виконанні у супроводі талановитого концертмейстера Елеонори Пірадової» [37, с. 16]. Крім цього, Юлій Сергійович захоплювався інтерпретацією співачки його композицій та на конверті з платівкою своїх творів у виконанні артистки зробив напис: «Дорогій Ларисі Остапенко з почуттям вдячності за чудове, проникливе виконання романсів і балад. Зима 1972 року» [18, с. 5]. До того ж додамо, що заслужений діяч мистецтв, народний артист України композитор Костянтин Мясков теж вважав Ларису Остапенко найкращою виконавицею своїх творів.

Зауважимо, що народний артист України, лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка, академік Академії мистецтв України, професор Євген Станкович підкреслював важливість співпраці співачки з сучасними композиторами. Він писав у рекомендації Лариси Іванівни вченого звання професора так: «Остапенко-Білаш Ларису Іванівну шаную, як співачку високого професійного рівня, свідому покликання нести слухачам кращі твори, написані композиторами. І хоч репертуар співачки досить об'ємний (від XVII сторіччя і до наших днів) особливу увагу вона приділяє роботі над творами сучасних композиторів.

З композиторами Лариса Іванівна була не тільки знайома. З багатьма з них її пов'язувала творча співпраця. Її голос, манера, виконання привертати увагу композиторів, і тому вона виконувала вперше нові романси і пісні в концертах, записувала на радіо. Її знають і шанують слухачі» [50, арк. 1].

Отже, бездоганна інтерпретація Лариси Остапенко творів сучасних композиторів захоплювала митців, які щоразу звертались до співачки, створивши нові пісні. Тому, пісенна творчість українських авторів займала в репертуарі Лариси Остапенко одне з основних місць.

До того ж доповнимо, що Лариса Остапенко проявила себе не тільки у сольному виконанні, також вона співала дуети з такими співаками: мецо-сопрано Любов'ю Кнорозок, баритонем Анатолієм Мокренком та іншими [41, с. 541].

Зазначимо, що колеги Лариси Іванівни схвально висловлювались про талант співачки. Серед них, український співак, народний артист Анатолій Мокренко з яким співпрацювала Лариса Остапенко. У рекомендації Остапенко-Білаш Л. І. на присвоєння вченого звання професора він пише: «Ларису Іванівну Остапенко-Білаш знаю давно як людину, як митця, як педагога. Її відзначають розум та мудрість, широке мислення та розлоге коло інтересів, глибоко свідомі позиції щодо власної місії артистки перед своїм народом. Великий її внесок до скарбниці української духовності як майстра-виконавця, популяризатора-просвітителя. І тут вона справді у колі небагатьох найбільш відомих діячів української культури. Багатюща її фонотека на Українському радіо, широка географія її гастрольних поїздок, щедроврожайні і плідні її зв'язки з композиторами та літераторами України» [49, арк. 1].

Відмітимо, що дуети О. Білаша на вірші Д. Павличка – «Дзвенить у зорях небо чисте» (1973р.) та «За літами» (1983 р.) у виконанні Л. Остапенко та А. Мокренка є незрівнянними творами, які отримали велику популярність серед аудиторії. Адже їх виконання вирізняється філігранною музичальністю, витонченістю, надзвичайною проникливістю та чуттєвістю. Ці чудові композиції ввійшли в спадок українського вокального мистецтва.

Анатолій Юрійович мав дружні та творчі стосунки з Ларисою Іванівною та Олександром Білашем. Співак зазначав: «Мене особисто тішить, що наші творчі взаємини з Ларисою Остапенко – цією по-справжньому обдарованою вокалісткою, прекрасною камерною співачкою – уже багато років якнайтісніші (наші голоси зливаються навіть у дустах), як і з її чоловіком – композитором Олександром Білашем» [18, с. 5].

До того ж народний артист, лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка український співак Микола Кіндратович Кондратюк, з яким

Лариса Остапенко працювала разом ведучою на радіо, в рекомендації на присвоєння народній артистці України Остапенко-Білаш вченого звання доцента кафедри сольного співу писав про її вокальний та артистичний хист так: «Лариса Іванівна Остапенко являє собою яскраве самобутнє обдарування. Її красивий голос – мецо-сопрано, глибина і висока емоціональність, художня виразність у трактуванні виконуваних творів принесли їй визнання і широку популярність. Численні концертні програми, які охоплюють різноманітні пласти світової музичної культури, свідчать про вокальний талант і художню ерудицію співачки» [52, арк. 1].

Варто зауважити, що у становленні вокаліста концертмейстер відіграє важливу роль, адже він є порадиником та помічником. Найголовнішими якостями акомпаніатора за Валентиною Антонюк є: «музична обдарованість, вокальний слух, здатність довго та зосереджено працювати, відчувати й розуміти стилі, жанри музики, артистизм, комунікабельність» [1, с. 107]. Крім цього, необхідно мати ерудицію та захоплення вокальним мистецтвом. Дослідниця зазначає що потрібно для того, щоб вийшов вдалий тандем співака й концертмейстера: «Для повного успіху необхідний тісний творчий контакт, унісон творчого мислення цих музикантів. Спільні творчі погляди, довголітній досвід співпраці вокаліста й концертмейстера призводять до народження ансамблю, вражаючого тонкощами взаєморозуміння учасників, тоді під час виступів створюється атмосфера вільного й невимушеного музикування» [1, с. 107].

Зазначимо, що постійним концертмейстером Лариси Остапенко, яка володіла вищезазначеними професійними якостями була Елеонора Пірадова¹². Саме з нею співачка пропрацювала тридцять років, тобто всю свою виконавську діяльність. Елеонора Володимирівна відчувала Ларису Остапенко. Вони разом працювали над новими програмами, вокальними циклами, ораторіями,

¹² Елеонора Володимирівна Пірадова – талановитий музикант, провідна концертмейстерка Київської філармонії, народна артистка УРСР, кавалер ордена княгині Ольги. Піаністка працювала з найкращими виконавцями України: А. Волковою, Л. Кондрашевською, А. Мокренком, Л. Остапенко, заслуженим артистом Ю. Шутком. Елеонора Пірадова гастролювала за кордоном, мала фондові записи на Національному Радіо, більше двохсот з них записала з Ларисою Остапенко.

монооперами з великим захопленням, знайомили слухачів з музикою різних періодів. Цей дует виконував твори сучасних на той час композиторів, їм пропонували для першого виконання свої романси низка авторів. Серед яких А. Штогаренко, Г. Жуковський, Г. і П. Майбороди, І. Шамо, Б. Буєвський, М. Завалішина, Ю. Рожавська, К. Мясков, М. Жербін, Є. Зубцов, М. Дремлюга, О. Білаш, І. Шамо та інші.

Елеонора Володимирівна завжди допомагала Ларисі Іванівні, піаністка пропонувала свою версію виконання і мисткині разом погоджували вибір інтерпретації. Вдвох шукали в кожному творі як точніше донести до слухачів задум композитора. Лариса Остапенко згадує про роботу в тандемі з колегою: «За тридцять років нашої творчої співпраці готували програми для гастрольних концертів, концертів у залі філармонії чи для інших виступів, ми перегравши і відібравши ті романси, балади, пісні, арії, які нас схвилювали, починали спільну роботу над ними» [56, арк. 2].

Критики писали про професійний дует концертмейстерки та вокалістки. Серед них, Микола Кагарлицький, який зазначав так: «Сьогодні Лариса Остапенко – Елеонора Пірадова, це зіграний, класично довершений дует, в інтерпретування якого все виважено, відгранено до деталей. І численні записи, здійснені для радіо, – то золотий фонд української музичної культури» [18, с. 5].

До того ж критик підкреслював властиву рису їхньому дуету, а саме, імпровізаційність, яка є найвищим показником майстерності [18, с. 5]. Елеонора Володимирівна та Лариса Іванівна¹³ з повагою ставились один до одного, між ними панувала творча дружба, злагожденість та підтримка.

Зазначимо, що Лариса Остапенко цінувала Елеонору Володимирівну, захоплювалась нею як професіоналом своєї справи. Співачка такої думки про майстерність піаністки: «Рояль у Елеонори звучить так, що зразу поринаєш у світ образів, створених авторами слів і музики. Вона прекрасно відчуває стиль і форму

¹³ Знайомство Лариси Іванівни з Елеонорою Володимирівною відбулось так: Елеонора Пірадова разом з групою виконавців від філармонії їхали на конкурс, Лариса Іванівна попросила, щоб концертмейстерка попрацювала над її програмою і акомпанувала їй на ньому. Зазначимо, що на цьому конкурсі Лариса Остапенко отримала лауреатство, а Елеонора Володимирівна – диплом за кращий акомпанемент [56, арк. 2].

твору, завжди в пошуках необхідних елементів виконання, часто пропонуючи композитору щось змінити, дописати, або погодитись з тим, що ми самі знайшли» [56, арк. 3-4].

Отже, Лариса Іванівна та Елеонора Володимирівна – це був злагоджений дует, який протягом кількох десятиліть успішно виступав на концертах в Україні та за кордоном, записувався на радіо та підносив українське музичне мистецтво.

Ще одну важливу роль у виконавській діяльності Лариси Остапенко відіграє запис музичних творів на радіо. Великий арсенал, це близько 250 записів зберігається у фондах Національної радіокомпанії. До яких входять оперні арії, вокалізи, романси українських та зарубіжних композиторів, до того ж обробки українських народних пісень в оркестровому та фортепіанному супроводі, вокальні цикли. Крім цього, співачка записала 10 платівок «Мелодія».

Зазначимо, що Лариса Остапенко співпрацювала та записувала твори з такими видатними диригентами як: Натан Рахлін, Федір Глущенко, Стефан Турчак, Віктор Здоренко, Вадим Гнедаш, Ростислав Бабич, Святослав Литвиненко, Андрій Бобир, Євген Дущенко, Іван Гамкало, Борис Чистяков, Віктор Гуцал, Леонід Зайдерман та інші [46, арк. 3].

Зауважимо, що у 2013 році вийшли два диски «Співає Лариса Остапенко» 1 та 2. До першого ввійшли 19 творів композитора Олександра Білаша на слова різних поетів. Другий диск «Співає Лариса Остапенко-2» вміщує в себе арії з опер, вокальний цикл, українські народні пісні та твори українських композиторів. Завдяки записам, слухачам запам'ятався унікальний голос Лариси Остапенко. Підкреслимо, що Олександр Стельмашенко пише про звучання Лариси Іванівни на носіях так: «Коли співає Лариса Остапенко, звабливий світ мелодій полонить нас своїми щедротами. Коли чуємо її з чорного диска грамплатівки, здається, ніби звучить, пориваючись до висот, до мрій і сподівань, саме наше серце» [37, с. 16]. Це свідчить про те, що незважаючи на даний формат запису, ми все рівно можемо почути з якою щирістю та чуттєвістю виконувала твори співачка.

Тож виконавську діяльність Лариси Іванівни Остапенко можна структурувати та виокремити такі періоди її творчості: ранній (1950–1960 рр.) – це робота співачкою в оперній студії, участь у вокальних конкурсах; зрілий (1970–1980 рр.) – це період розквіту та найбільшої активності співачки, запис на радіо, творча співпраця з митцями, пізній (1980-1990 рр.) в основному – це робота радіоведучою.

2.2. Вокально-педагогічна школа Лариси Остапенко.

Спеціальних досліджень про вокально-педагогічну школу Лариси Остапенко не має. Однак наявні деякі статті в журналах, газетах, зокрема, С. Панкратьєва [34], Ю. Токарева [38], О. Білаш [6], в енциклопедіях [41], окремі нечисленні відомості про її життєтворчість в книгах [11], до яких ми й звернулись у даній роботі. До того ж використовували при дослідженні даної проблематики архівні матеріали, надані Олесею Білаш – це, зокрема, автобіографія співачки [46], звіт на кафедрі Лариси Остапенко [58], інтерв'ю Л. Остапенко [54], відгуки-рекомендації на присвоєння Ларисі Остапенко звання доцента та професора К. Огнєвого [51], М. Кондратюка [52], А. Мокренка [49], рекомендацію Б. Олійника [61], відгук В. Лукашева [48], Є. Станковича [50], де вказано оцінку діяльності Лариси Іванівни як педагога та здобутки її студентів. Крім цього, використовували такі роботи із історії та теорії вокальної педагогіки В. Антонюк [1], Б. Гнидь [11] та Л. Тоцької [39].

Тому, тут ми зібрали, виклали та узагальнили методи педагогічної діяльності Лариси Іванівни з перелічених вище матеріалів та зі слів студентів. Досліджуючи вокально-педагогічну школу Лариси Остапенко, ми реконструювали цей аспект – збирали інтерв'ю у її студентів, а саме у найвідоміших співачок та викладачок: Тетяни Гавриленко [53], Руслани Якобінчук [64], Марії Ліпінської [55] та Надії Фесенко [63].

Поспілкувавшись зі студентами, ми дослідили питання та дізнались: як проходили заняття та яка атмосфера панувала на них, які вправи, вокалізи та твори для розвитку голосу давала Л. Остапенко, як відбувався підбір репертуару, чому

студенти навчилися саме з пояснень Лариси Іванівни, на що особливо звертала увагу Л. Остапенко у вокальній педагогіці та які її особливості процесу викладання співу. Поставлені питання, дали змогу висвітлити та узагальнити основні педагогічні принципи Лариси Остапенко.

Тому в даному підрозділі ми розкрили постать Лариси Остапенко як викладачки, ставили завдання – дослідити її викладацькі положення, вокальну школу, узагальнили роботу над постановкою голосу студентів, розкрили методи викладання, безпосередньо завдяки спогадам її студентів, що й дало змогу результативно провести це дослідження.

Саме поняття «вокальна школа» є досить широким. Зауважимо, що вокально-педагогічна школа не є школою саме певного викладача. Тут скоріше йдеться про методи та прийоми. Дослідниця Людмила Тоцька узагальнює, що «вокально-педагогічна школа – це загально організована, цілеспрямована та конкретизована система підготовки співаків та педагогів нових поколінь для вокальної діяльності, яка змінюється з плином часу, але при цьому враховує досвід і традиції попередніх поколінь» [39, с. 155]. Тому під поняттям «вокально-педагогічна школа Лариси Остапенко» ми визначаємо, насамперед, комплексну систематичну роботу викладача та студента на основі певних навчально-дидактичних комплексів – вокальних вправ та репертуару.

Зазначимо, що Лариса Остапенко почала свою викладацьку діяльність в Київській консерваторії на кафедрі сольного співу у 1989 році за запрошенням Костянтина Огнєвого, де продемонструвала свій педагогічний талант. З 1994 р. Лариса Іванівна була доцентом, вже у 2000 році стала професором. Костянтин Огнєвий так пише про Ларису Іванівну як педагога у відгуку-рекомендації для присвоєння їй вченого звання доцента на кафедрі сольного співу: «З перших занять із студентами класу зарекомендувала себе серйозним і вимогливим викладачем. До студентів ставиться тактовно і чуйно, вміє знайти індивідуальний підхід до кожного студента, розкрити творчі можливості молодих вокалістів» [51, арк. 1]. До останніх днів життя Лариса Іванівна викладала

камерний і сольний спів у консерваторії. Вона працювала як викладачка сольного співу у дівчат мецо-сопрано та з камерного співу мала студентів з різним типом голосу (від сопрано і до басів).

Лариса Іванівна активно брала участь у діяльності кафедри сольного співу: обговорювала виступи студентів на іспитах та академічних концертах. Вона володіла глибокими знаннями методики викладання сольного співу та секретами виконавської майстерності, передавала свій артистичний досвід. Колега Анатолій Мокренко у відгуку-рекомендації на присвоєнні Ларисі Іванівні Остапенко-Білаш вченого звання професора писав: «Величезний арсенал її мистецького досвіду, широка художницька палітра її співочої практики, знання суміжних мистецтв, висока особиста культура, скромність, терпеливість, особлива, я б сказав, материнськість – незамінні в її роботі педагога співу і не можуть не позначитися на її вихованцях» [49, арк. 1].

Протягом кількох десятиліть Лариса Іванівна виховала плеяду талановитих виконавців, випустила багато студентів, серед них лауреатів міжнародних конкурсів. Зазначимо, що Борис Олійник у рекомендації на присвоєння вченого звання професора Ларисі Остапенко писав про її викладацьку діяльність та успіхи студентів так: «Набутий багатий вокальний досвід, майстерне володіння голосом, власну методику Лариса Остапенко-Білаш – уже впродовж багатьох років як педагог вміло передає своїм учням, підготувавши цілу плеяду молодих виконавців. Чимало з них здобули премії на міжнародних конкурсах, відзначені почесними званнями, успішно виступають на оперних сценах, працюють в концертних організаціях та хорових колективах України» [61, арк. 1].

Підкреслимо, що Лариса Остапенко наділяла важливого значення вокальним конкурсам, оскільки це стрибок на один щабель вище, але викладачка рекомендувала брати в них участь тоді, коли студент впевнений у своїх силах.

Тому велика кількість випускників Лариси Іванівни, знайшли себе у професії та працюють за спеціальністю – це Тетяна Гавриленко, Руслана Якобінчук, Марія Ліпінська, Надія Фесенко, Яна Бойко, Денис Вишня,

Ольга Гриценко, Ірина Даценко, Ірена Левицька та інші [38, с. 2]. Студенти Лариси Остапенко змогли продовжити справу її життя, співати на кращих сценічних майданчиках України й за її межами, деякі студентки віднайшли своє покликання у викладацькій діяльності і продовжують нести вокальну школу своєї викладачки.

Зазначимо, що студенти класу Лариси Іванівни активно брали участь в концертах Київської консерваторії, також виступали в будинку-музеї В. Косенка, співали у концертах *Music Fest* від спілки композиторів та концертах Полтавського земляцтва та інших. Окрім цього, Лариса Остапенко проводила концерти класу у Київській консерваторії. Один із них відбувся на честь присвоєння Ларисі Іванівні звання професора. В цьому концерті брали участь – Руслана Якобінчук (Шишкіна), Олена Тагієва, Ірен Левицька, Наталка Осипенко, Ольга Гриценюк, Надія Фесенко, концертмейстерка – Анна Шепеленко [40].

Видатні митці писали відгуки про педагогічну роботу Лариси Остапенко. Серед них, художній керівник Національної філармонії України В. А. Лукашев підкреслював високий рівень студентів Лариси Остапенко. Він зазначає: «Я не раз мав можливість слухати вихованців Лариси Іванівни: всі вони показують високий рівень фахової підготовки. Студенти класу Лариси Іванівни Остапенко-Білаш виступають у відкритих концертах класу, випускниці з великим успіхом працюють у творчих колективах» [48, арк. 1].

Отже, Лариса Іванівна спонукала брати участь у концертах, адже виконавський досвід для вокалістів є надзвичайно важливим у процесі навчання. Він – необхідний для отримання артистичних навичок, здобуття сценічної майстерності, формування культури сценічної поведінки та вміння триматись на публіці. Підкреслимо, що Лариса Іванівна навчала студентів відповідально ставитись до виступів та концертних заходів. Вона наголошувала, що варто ретельно займатись перед важливими подіями. До того ж викладачка радила своїм студентам активно відвідувати концерти, іспити, майстер-класи, що тоді відбувались в консерваторії [53].

Крім цього, Лариса Іванівна займалась методичною діяльністю. Її аспірантка Надія Фесенко писала реферат на тему: «Репертуарний список творів для студентів консерваторій сопрано», де використала матеріали Лариси Іванівни з репертуару.

Звичайно, цінну роль у формуванні вокаліста відіграє також і концертмейстер. У класі Лариси Іванівни – це були Ірина Дудченко та Анна Шепеленко [11, с. 60]. Лариса Остапенко продуктивно співпрацювала із кожним концертмейстером для розвитку майбутніх вокалістів.

Розглянемо методичні принципи, яких дотримувалась Лариса Іванівна у своїй викладацькій діяльності. Спершу окреслимо, базові положення, яких дотримуються всі викладачі вокалу, зокрема, й професорка. За дослідницею Валентиною Антонюк – по-перше, це індивідуальний підхід до кожного студента, по-друге, єдність художнього й технічного розвитку, по-третє, поступовість та послідовність [1, с. 13].

Зазначимо, що перед тим як почати займатись вокалом, викладачу важливо встановити емоційний та психологічний контакт зі студентом, щоб він зміг налаштуватись та сприймати настанови викладача: «Всіляко сприяючи розвиткові голосу й творчій індивідуальності студентів, викладачі сольного співу передовсім прагнуть до налагодження психологічно довірливих міжособистісних стосунків у своєму класі, аби кожен студент сприйняв запропоновані йому способи виховання голосу», – пише В. Антонюк [1, с. 25].

Працюючи зі студентами Лариса Іванівна була завжди спокійна, позитивна та виважена, всі зауваження робила влучно. Вона тонко відчувала своїх студентів, аналізуючи їхній емоційний стан, налаштовувала на заняття. Руслана Якобінчук підкреслює: «Лариса Іванівна настільки нас, всіх своїх студентів відчувала, що до кожного з нас знаходила особливий підхід і всі розуміли її вокальні зауваження, тобто я розуміла що вимагає від мене педагог» [64].

Викладачка вчила студентів налаштовуватись та зосереджуватись на заняттях виключно на співі, тобто забути про все зайве, що відволікає. «Є тільки

Ви і прекрасна музика, яка піднімає Вас вгору у Всесвіт і є глядач-слухач, якому ви хочете цю музику донести і розкрити свою душу через арію, пісню, романс», – розповідає Р. Якобінчук [64].

Перші заняття у студентів Лариси Іванівни починались з того, що викладачка розповідала про важливість дотримання вокального режиму та гігієни голосу з самого початку навчання. Тобто, вокаліст повинен слідкувати за станом здоров'я, добре висипатися та правильно харчуватись. Лариса Остапенко підкреслювала, що спів – це щоденна праця над собою, тому слід займатись кожного дня, але водночас зазначала, що голос треба берегти. Викладачка привчала студентів, щоби вони серйозно та обережно ставились до голосового апарату, забороняла перенавантажувати голос та форсувати звуки [64]. Адже Лариса Іванівна була прихильницею природного співу без затисків. Вона наголошувала студентам, що вокальне навантаження потрібно давати поступово. Коли голос ще не розспіваний, починати співати спочатку потрібно в пів голосу, необхідно 10-15 хвилин розігріти його [64].

До того ж додамо, що одні з перших занять Лариса Іванівна починала із загальних понять устрою вокалу – це функція голосового апарату, пошук резонаторів, робота над звукоутворенням та диханням. Викладачка вчила студентів засвоєнню вокальної техніки разом з опануванням теорії співу. Вона вважала, що співак повинен зрозуміти спочатку теоретичні засади вокалу, потім вже відтворювати їх. Бо спершу треба подумати як формується звук, зрозуміти основу, а вже потім співати. Отже, зауважимо, що саме під час першого курсу навчання Лариса Іванівна формувала базу – навчала вокальній техніці, диханню, основ вокальної майстерності. Зазначимо, що Лариса Остапенко поетапно працювала над проблемами, які мав конкретний студент, розвивала його індивідуальний виконавський стиль.

Методика постановки голосу Лариси Остапенко, на початкових заняттях, базувалась на тому, що викладачка зосереджувалась на пошуку одного звуку в середині діапазону студента, який звучить найкраще і найправильніше та вже від

нього будувала вгору і вниз весь діапазон в тому ж місці, в тій самій позиції [53]. Важливо, що Лариса Іванівна застосовувала у педагогічній роботі метод показу голосом (емпіричний метод). Вона демонструвала, чого прагне від студентів, робила зауваження та показувала як потрібно виправити помилки, шукала зі студентами правильне звучання, формуючи еталон звуку. Адже саме показ голосом є значущим методом у процесі навчання співака. Як пише В. Антонюк: «Постійне слухання учнем у класі правильного співу педагога (особливо на перших ступенях навчання) формує уявлення про звуковий еталон в його уяві, виховує вокальний слух і спрямовує зусилля в потрібному напрямку» [1, с. 20]. Студенти Лариси Іванівни підкреслюють цінність того, що їх викладачка використовувала даний метод. Зокрема, Надія Фесенко звертає увагу, що Лариса Остапенко професійно все показувала голосом, який завжди звучав [63]. До того ж Руслана Якобінчук також підкреслює значимість, коли викладач використовує метод показу голосом. Вона зазначає: «Дуже важливим для мене було те, що мій викладач могла показати (продемонструвати) голосом якусь вокальну фразу, це мало велике значення і голос у Л. Остапенко звучав молодод, об'ємно і свіжо» [64].

Всі студенти Лариси Остапенко зауважують, що викладачка з перших занять особливу увагу звертала на роботу дихання, адже вона пояснювала, що основа співу – це дихання. Викладачка перевіряла у студентів як вони дихають, корегувала, при цьому показуючи на собі як воно має працювати [55]. Окреслимо, як Лариса Іванівна розуміла та пояснювала принцип дихання. Викладачка говорила: «Дихання потрібно набирати наче ви нюхаєте квіточку, не перебирати повітря. Вдихаємо безшумно, одночасно ротом і носом, ребра розширюємо. Співаємо у стані затриманого вдоху, дихання тримаємо, а потім набираємо знову», – розповідає Н. Фесенко [63]. Руслана Якобінчук підкреслює, що викладачка особливо наголошувала на триманні дихання, адже Лариса Іванівна зауважувала, коли тільки просідає дихання, тоді відразу пливе звук (відповідно стає нечиста інтонація) [64].

Відтак, заняття Лариси Іванівни починалися із вокальних вправ, спочатку з легких та поступово переходили до більш складних. Виконання вправ відбувалась здебільшого у середній теситурі і тривало у кожного студента по різному від 10-15 хвилин і до півгодини, в залежності від індивідуальних особливостей та можливостей голосу. Важливо, що у творах студент мав переймати досвід того, на що акцентувала увагу викладачка у розспівках.

Перша вправа була закритим ротом на звук [м] – прийом *mormorando*, який необхідний для пошуку вокального резонування. Дослідники вважають, що ця вправа є важливою, адже під час її виконання слід контролювати безліч процесів. Валентина Антонюк пише: «Співати із закритим ротом на “м” слід таким чином, щоб: 1) дихання вільно проходило в головні резонатори; 2) не глухо, а дзвінко; 3) разом із звуком на нерухомій гортані; 4) при вільній нижній щелепі та глотці протягом усієї вправи, 5) зуби не повинні змикатися, а губам — лоскітно. Як бачимо, вільна нижня щелепа, дихання та особливе положення гортані у комплексі породжують вірний вокальний резонанс. Це звучання слід розповсюдити до самих крайніх звуків діапазону» [1, с. 19].

Далі відбувалась робота над звучанням всіх голосних в одній позиції на різні склади (кому як зручно) – зі-зе-за-зо-зу, мі-ме-ма-мо-му спочатку на одній ноті, також викладачка давала студентам вправи з приголосною д (діді, діді, деде).

Зазначимо, що протягом першого курсу студенти дотримувалися невеликого співочого діапазону, який надалі у розспівках поступово розширювався. Відповідно, з часом вокальні вправи ускладнювались – це вже були широкі арпеджіо. Звісно найперші заняття на першому курсі складались переважно з нескладних вправ – це розігрівання апарату та продовжувалась робота над недоліками. Пізніше, з роками, відбувалось навчання складним технічним принципам – це хроматизмам, глісандо та робота над рухливістю голосу [53].

Продовжимо, що наступним етапом після вправ був обов'язковий спів вокалізів, адже як пише В. Антонюк: «Вокалізи – це перехідний музичний матеріал від вправ до художніх творів (франц. *vocalise* – від лат. *vocalis* – голосний

звук – музичний твір для співу без слів на голосний звук; звичайна вправа для розвитку вокальної техніки)» [1, с. 23]. У класі Лариси Іванівни співали вокалізи: Г. Зейдлера, Ф. Абта, М. Завалішиної, Дж. Конконе, М. Маркезі де Кастроне, Г. Панофка, І. Вілінської, Б. Лютгена. Тому, вокалізи займають надзвичайно важливе значення у навчанні студента, адже на них формується голос, виховуються професійні технічні навички – це дихання, кантилена, злагодження регістрів, розвиток рухливості, гнучкості голосу та розширення діапазону [1, с. 23]. Зокрема, на вокалізах вироблюється вміння працювати над динамікою, штрихами, відчуттям музичних фарб. Надія Фесенко зауважує, що перед тим як співати репертуар по камерному класу, вона виконувала вокалізи: на них налаштовувалась і далі вже відбувалась робота над програмою [63].

Підкреслимо, що Лариса Іванівна відповідально та професійно підбирала репертуар, який підходив певному студенту по його можливостям. Адже він є основою формування, розвитку та закріплення вокально-технічних навичок, до того ж він сприяє загальному культурному зростанню студента. Правильно підібраний репертуар допомагає розвинути та розкрити потенціал вихованця. «Доцільно та вчасно вибраний художній твір може стати помічником для вироблення та втілення методичних установок голосоведення, точного і яскравого звучання вокального слова, гнучкості та виразності фрази, втілення художньо-образного змісту», – пише В. Антонюк [1, с. 23].

У звіті на кафедрі за 1993 рік Лариса Іванівна зазначає, що вона завела зошити, де збирала репертуар для кожного голосу окремо найбільш це (XVII-XVIII сторіччя), твори Баха, Бетховена, Моцарта, Каччині, Люцци, Генделя, Гайдна, Вівальді, Перголезі, Глюка та інших [58].

Відповідно, Лариса Остапенко починала працювати зі студентами спочатку з нескладних творів в середньому регістрі і згодом поступово переходили до більш важких. На початковому періоді навчання викладачка пропонувала студентам готувати доступні старовинні арії, романси та народні пісні. Викладачка радила співати такі твори: арія з кантати Георга Фрідріха Генделя «Тебе, Бога, хвалимо»

Dignare o Domine, арієтта Джордані *Caro mio ben*, арія Алессандро Скарлатті *Sento nel core* та інші [53].

Відповідно, підбір репертуару відбувався здебільшого викладачем. Проте, зазначимо, що студент мав змогу запропонувати твори, які б хотів співати, тоді Лариса Іванівна аналізувала чи підходять вони по вокальним можливостям студента. Руслана Якобінчук розповідає про свій досвід підбору репертуару з викладачкою: «Так, як я довіряла на всі 100 % своєму викладачу і була дуже слухняною студенткою в класі Л. Остапенко, то підбір репертуару відбувався більше викладачем. Для мене оцінка мого викладача багато важила» [64].

Отже, до репертуару студенток Лариси Остапенко обов'язково входили старовинні арії для мецо-сопрано Г. Ф. Генделя, Дж. Б. Перголезі, А. Кальдара, А. Вівальді, В. Марчелло, Й. Гайдна, А. Скарлатті. Поступово ускладнюючи його, Лариса Іванівна давала арії з опер В. А. Моцарта, А. Понк'еллі, Ж. Бізе, Ж. Массне та інших. До того ж був різноманітно-широкий репертуар з творів українських композиторів: М. Лисенко речитатив та арія Насті з опери «Тарас Бульба», пісня Горпини з опери «Утоплена», Г. Жуковський аріозо Матері з кантати «Жовтневі новели», Г. Майборода монолог Матері з опери «Арсенал», Ю. Мейтус Арія Улі з опери «Молода гвардія» та інші.

Крім цього, співали також твори Олександра Білаша: «Не жди докорів», «Благословенні будьте», «Поет-до своєї коханої», «Пісня про Україну», «Між нами спалено мости», «Ожина», «Пролітають літа», Плач матері України з ораторії «Вишневий вітер» та інші [64].

Однією з перших студенток Лариси Іванівни була Тетяна Гавриленко. Саме на її заняттях педагогиня почала набувати досвіду викладання. Окреслимо недоліки над якими працювала Лариса Іванівна у Тетяни Гавриленко. Прийшовши в клас Лариси Остапенко, вона мала заглиблений звук. Викладачка прагнула під час занять зі студенткою відшукати правильну позицію. Завдяки довгій та наполегливій праці викладачки та студентки це вдалось виправити. Далі на заняттях більша увага приділялась саме фразуванню, слову, емоційному

виконанню. Тетяна підкреслює, що заняття у Лариси Іванівни завжди були цікаві, адже вона намагалась допомогти й знайти необхідні слова для студентів [53].

Підкреслимо, що Лариса Остапенко була скрупульозною викладачкою. Вона ретельно працювала над кожним твором, над недоліками. Лариса Іванівна прагнула, щоб все було досконало – штрихи, тембр, інтонування, фразування, емоції. Викладачка прагнула щоб виконання студентів було гармонійне та цілісне.

Особливе значення викладачка наділяла голосоведенню, відчуттю фрази та форми твору. Лариса Остапенко зауважувала, що необхідно під час співу контролювати вокалізацію, рівну вокальну лінію, кантилену. Вона просила студентів, щоб вони співали на *legato*, без поштовхів. Викладачка акцентувала увагу на важливих нюансах, зазначала студентам – якщо у творі присутній октавний скачок – потрібно дати силу звуку на першу ноту, а на другу забрати [63]. Запобігала, щоб студенти не виштовхували особливо верхні ноти.

До того ж викладачка акцентувала увагу на динаміці, розповідаючи студентам тонкощі майстерності. Лариса Іванівна наголошувала на тому, що дуже важливою є перша нота в фразі. Вона ніколи не може бути на *forte*, тому що повинен далі бути поступовий розвиток. Спочатку першу ноту варто взяти тихо, а далі розвивати *mp*, *mf*, *f* і назад забирати *mf*, *mp*, *p*. Лариса Іванівна зазначала студентам, що важко слухати весь твір на *forte*, треба вміти співати *mezzo voce* [63]. Почувши ці зауваження, студенти переосмислювали свій спів, змінювали еталон звуку і починали мислити фразою, робити динамічні нюанси – *crescendo* та *diminuendo*. Дані прийоми викладачка активно використовувала у своїй виконавській діяльності і ділилась ними зі своїми студентами. «Адже Лариса Іванівна демонструвала динамічні нюанси на сцені філармонії й могла співати *pp* і *ppp*, при цьому маючи великий голос», – поділилась Надія [63].

Зазначимо, що Лариса Іванівна особливо звертала увагу на атаку звуку. Вона вказувала, що початок твору має виконуватися впевнено і легко, при цьому, щоб голос звучав наповнено. Студент має відразу після атаки ще збільшити гучність голосу без значних зусиль. Отже, Лариса Іванівна навчала здебільшого співати

piano на опорі, ніж на *forte*. Адже так голос швидше втомиться. Безумовно, все це індивідуально. Проте викладачка підкреслювала, що краще недоспівати, ніж переспівати [64].

Зазначимо, що важливого значення Лариса Остапенко приділяла чіткому слову та дикції. Вона наголошувала, щоб кожне слово було чути. Особливу увагу Лариса Іванівна звертала на артикуляцію, тому що вона казала: «В камерному співі якщо немає слова, то про що ви співаєте. Мусить бути обов'язково приголосна і вона має бути чітко артикульована, наче дві або три приголосних, то тоді її чути, на диханні обов'язково, щоб буква була оперта», – підкреслює Н. Фесенко [63]. Надія Фесенко розповідає, що Лариса Іванівна на заняттях допомагала саме в музичному плані, працювали над музикальністю, створенням художнього образу та фразуванням [63].

До того ж Лариса Іванівна зосереджувала увагу на обов'язковому дослівному перекладі твору з іноземної мови, адже студент має розуміти кожне слово, про що співає, аби вміти увійти в стан, у який нас переносить композитор.

Зауважимо, що Лариса Остапенко навчала студентів переживати через себе, те що хотів виразити музикою композитор, тобто не тільки голосом, а серцем і душею, очі мали виражати емоцію. Викладачка зазначала студентам, що важливо показати тембром те, що написано в музиці, відчувати кожне слово, проживати його через себе. Лариса Іванівна дотримувалась наведеного твердження у своїй виконавській практиці й цьому навчала своїх студентів [63]. Адже на сцені потрібно розчинитися в музиці, передати те, що задумав поет і композитор. Цінним є виконання, яке торкає слухача, тому вокалісту необхідно пронести через свою душу і серце твір, який виконуєш. Це була основана вимога до співака для Лариси Іванівни.

Враховуючи таке деталізоване ставлення до роботи над творами та технікою, студентка Тетяна Гавриленко розповідає, що разом з Ларисою Іванівною могли ціле заняття працювати над однією фразою, щоб максимально наблизитись до ідеального звучання. Після проробленої кропінки

роботи студенти співали вже повністю твір і Лариса Іванівна висловлювала свої побажання.

Додамо, що Лариса Остапенко знала та розуміла специфіку саме камерного виконавства, якому також навчала молодих виконавців. Марія Ліпінська підкреслює, що Лариса Іванівна була надзвичайно професійною викладачкою камерного співу, оскільки вона тонко відчувала фразу, фактуру творів, наділяла також важливої уваги музичному і поетичному тексту, інтерпретації художнього образу, виконавській та артистичній майстерності [55]. Викладачка розумілась на тонкощах динаміки та музичних нюансів, які беззаперечно важливі для співака.

Зазначимо, що атмосфера в класі Лариси Іванівни, як зауважують студенти, була доброзичлива, сприятлива і організована. На заняттях були присутні інші студенти, всі слухали один одного. Руслана Якобінчук підкреслює: «Уроки у Лариси Іванівни проходили на такому піднесенні, які вселяли віру в себе, після яких я летіла додому на крилах і з нетерпінням чекала наступного уроку. Атмосфера панувала весела, сконцентована на вокалі, після таких уроків хотілося жити і творити. Це те піднесення, коли ти на крилах летиш після уроків і на крилах летиш на наступний урок. Це ті спогади, коли вже почало щось вокально виходити і вже по іншому відчуваєш свій тембр голосу» [64].

Викладачка завжди хотіла допомогти студентам в усьому, піклувалась про них. Навіть по закінченню консерваторії, багато випускників приходили до Лариси Іванівни, щоб вона підготувала до прослуховування, конкурсу чи концерту, або щоб привести себе у вокальну форму. Лариса Остапенко ніколи їм у цьому не відмовляла, а навпаки із задоволенням вислухала і давала поради.

Важливо, що викладачка налаштовувала студентів перед виступом вміти керувати своїми емоціями, підтримувала і давала життєві настанови. Як пише В. Антонюк: «Педагог зобов'язаний виховати в учневі так звані “бійцівські” якості, вміння тримати себе на сцені, спрямовуючи всю свою увагу на виконання творчих завдань, а не зосереджуватись на власному хвилюванні» [1, с. 24].

Лариса Остапенко наголошувала своїм студентам, що під час роботи потрібно проявляти стержень та характер, відстоювати свою позицію.

Зазначимо, що студенти Лариси Остапенко вдячні, що потрапили саме до її класу. Вони ставились до викладачки з великою повагою, шанували професіоналізм та талант педагогині. Лариса Іванівна свій надзвичайно багатий досвід, педагогічні принципи передавала своїм студентам. Викладачка тішилась, коли студенти розуміли, виконували її зауваження, знаходили правильне звучання й бачили професійний зріст. Вона була джерелом натхнення та підтримки, відносила до своїх студентів з теплотою, по-материнськи, вкладала свою душу в них, розкривала талант та потенціал кожного студента.

Тож, через спілкування, інтерв'ю із студентами Лариси Остапенко, можемо прийти до висновків, що у Лариси Іванівни була власна педагогічна школа та методика роботи, яка відображається у вокальних вправах, вокалізах та репертуарі – на основі старовинних арій, романсів та народних пісень.

2.3. Видатні студентки Лариси Іванівни Остапенко.

В даному підрозділі ми прагнемо представити видатних студентів Лариси Іванівни Остапенко. Для висвітлення даної тематики ми провели інтерв'ю з колишніми студентками викладачки: Тетяною Гавриленко [53], Русланою Якобінчук [64], Марією Ліпінською [55] та Надією Фесенко [63].

До того ж ми використовували у роботі такі джерела: відомості з книг та енциклопедій про студенток Лариси Іванівни [45], [25], їхні інтерв'ю [36], [42], [3] та рецензії на концерти студенток Лариси Остапенко [35], згадки студентів про свою викладачку в статті Олесі Білаш [6].

Почнемо, з того, що однією з перших студенток із сольного співу Лариси Іванівни у Національній музичній академії України була Тетяна Гавриленко. Вона – знана співачка (мецо-сопрано), заслужена артистка України (2009), лауреатка міжнародних конкурсів, колишня солістка капели «ДУМКА». Зараз працює солісткою Національного будинку камерної й органної музики. Виступає як сольо, так і в дуетах, найчастіше разом із співачкою

заслуженою артисткою України Іванною Пліш (сопрано), Сергієм Андрощуком (тенор) та концертмейстеркою – заслуженою артисткою України Катериною Баженовою.

На сьогоднішній день, співачка проводить потужну гастрольну та концертну діяльність: має виступи у Національній філармонії України, Національному заповіднику «Софія Київська» («Хлібня»), в Андріївській церкві, в різних музеях та інших концертних майданчиках. Вона має широкий репертуарний список – це, зокрема, твори вітчизняних та зарубіжних композиторів, романси та українські народні пісні.

Отже, Тетяна Гавриленко активно бере участь у різноманітних творчих заходах, гастрольях, виступає на багатьох майданчиках України та світу, має великий концертний досвід. Тетяна поділилась: «Я радію, що обрала саме шлях співачки, адже мені подобається творити та взаємодіяти з публікою» [53].

Зазначимо, що Тетяна Гавриленко з дитинства обрала мистецький шлях артистки, співала в хорі, потім навчалась у Національній музичній академії України в класі Лариси Остапенко [35, с. 6]. Вона має голос красивого тембру, який навіть дещо схожий з її викладачкою, володіє чудовими артистичними даними, вражає слухачів надзвичайно чуттєвим та емоційним виконанням.

Цікавий факт, яким поділилась Тетяна Гавриленко, що Лариса Іванівна одного разу слухаючи радіо, сказала Тетяні, що сплутала її голос зі своїм [53]. Це свідчить про те, що вона добре засвоїла школу Лариси Остапенко. Адже будучи студенткою консерваторії, Тетяна старалась максимально навчитись володіти своїм голосом, ввібрати в себе правильну вокальну школу, слухала і виконувала всі зауваження викладачки, що й призвело до успіхів у її діяльності.

Тому, підсумуємо, що Тетяна Гавриленко успішно відбулась в професії артистки-вокалістки. Так відгукуються шанувальники творчості Тетяни після одного з концертів, де співачка брала участь: «Вона жила музикою, майстерно і доречно відтіняючи мімікою та жестами її зміст, відтворюючи емоційний ряд за допомогою виразного і пластичного фразування» [35, с. 6]. Публіка особливо із

захватом слухає проникливе виконання Тетяни Гавриленко пісень Олександра Білаша. Співачка досить часто брала участь у концертах пам'яті своєї викладачки – Лариси Іванівни та її чоловіка композитора Олександра Білаша. На одному з таких концертів співаючи свій улюблений романс О. Білаша «Пробач мені» на слова Н. Либідь, Лариса Іванівни зауважила, що тембр і манера фразування схожий з нею [53].

Наголосимо, що Тетяна Гавриленко надзвичайно цінує свою викладачку й наставницю, вдячна їй за кожне заняття та пораду, за професійне викладання постановки голосу та опіки над своїми студентами. «Лариса Іванівна з гідністю йшла по життю, була спокійна та стримана. Завжди вболівала та із задоволенням підтримувала студентів, раділа їхнім успіхам та допомагала», – розповідає Т. Гавриленко [53].

Так колишня студентка згадує про Ларису Іванівну: «Я втратила не лише улюбленого педагога, а й дорогу, близьку мені людину. Безмежно вдячна долі за те, що мені поталанило зустріти її на життєвій дорозі. Навчатися саме в класі Лариси Іванівни порадила мій перший педагог – Лілія Данилівна Лобанова, яка високо поцінювала її вокальний та педагогічний талант.

Лариса Іванівна не шкодувала ні сил, ні часу для того, щоб передати своїм студентам усі тонкощі вокальної майстерності. Вона вчила нас володінню всією палітрою тембрів, нюансам вокального фразування, була уважна до кожного й намагалася допомогти не тільки у вокальних, але і в життєвих проблемах. І навіть по закінченні консерваторії я приходила до неї, щоби знову набути впевненості у своїй вокальній техніці. В моїй пам'яті вона назавжди залишиться доброю, світлою, щирою людиною» [6, с. 9].

Ще однією студенткою Лариси Іванівни із сольного співу була Руслана Якобінчук. Нині вона – відома українська співачка (мецо-сопрано), заслужена артистка України (2016), солістка-вокалістка Національної філармонії України, лауреатка міжнародних конкурсів, зокрема, міжнародного конкурсу «Мистецтво ХХІ століття».

Руслана Якобінчук народилась в Рівному, з дитинства мріяла стати співачкою. В колі родини вона навчалась різним пісням. В школі почала займатись в хорі. Ці передумови дали поштовх до майбутньої професії вокалістки [45].

Руслана вчилась у Рівненському музичному училищі на диригентсько-хоровому відділі. Проте, через два роки навчання Руслана зрозуміла, що не прагне бути диригентом, адже не вважала це своїм покликанням [36]. Згодом за порадою своєї викладачки Галини Куцової, яка відмітила талант юної студентки, Руслана Якобінчук вступила до Львівського музичного училища на вокальний факультет в клас Анатолія Грома, закінчила його в 1989 році [45]. В репертуарі студентки були перш за все оперні арії, старовинні романси та українські народні пісні.

Руслана Анатоліївна продовжила навчання у Київській державній консерваторії за фахом концертно-камерної співачки, яку закінчила у 1999 році. Під час навчання юна студентка одразу хотіла співати широковідомі оперні арії, наприклад, Кармен. Однак Лариса Іванівна запевнила, що починати слід зі старовинних арій, романсів і пісенного репертуару [36].

Зазначимо, що Руслана ще в студентські роки вміла продемонструвати емоційність, співпереживання, хорошу вокальну школу і переконливість. Адже на екзамені на третьому курсі студентка виконала пісню Олександра Білаша на вірші Дмитра Павличка «Пролітають літа» і зробила це дуже проникливо. «Після виступу до мене підходили мої друзі й казали, що коли я співала цю пісню, то дехто навіть не міг втримати сліз», – розповідає в інтерв'ю Руслана Якобінчук [36]. Вона акцентує увагу на тому, що викладачка навчала своїх студентів співати від душі і від щирого серця, так як це робила сама.

Зазначимо, що Лариса Іванівна завжди підтримувала і допомагала Руслані. Вона стала справжнім наставником та люблячим педагогом для студентки. «Ви знаєте, мені з нею було легко... Навіть дехто із колег казав, що я дуже схожа на Ларису Остапенко: як по тембру голосу, так і зовні. І тут нічого дивного нема, бо ми стільки років були разом. Я ж займалась з Ларисою Іванівною і після

закінчення консерваторії. Вона мене запрошувала до себе і ми продовжували працювати і над голосом, і над репертуаром» [36].

Тож Руслана Якобінчук вдячна долі, що потрапила в клас Лариси Іванівни, де змогла розвинути свій потенціал, стати справжнім професіоналом. Відтак, Руслана Анатоліївна стала продовжувати шлях своєї викладачки. Лариса Остапенко надзвичайно високо оцінювала здібності юної співачки та подарувала студентці збірник своїх улюблених творів, який підписала: «Хотіла б, аби мої сподівання на ваше місце в мистецтві з часом виправдились! Ви – моє продовження у філармонії» [36]. Вже з 1999 року Руслана почала працювати у Київській філармонії й продовжує надалі там свою діяльність.

Тому, Руслана Якобінчук згадує Ларису Іванівну з теплом і вдячністю, як прекрасну людину, професійну співачку та чуйну викладачку з сольного та камерного співу, у якої вона мала можливість навчатися у стінах Національної музичної академії України.

На сьогодні, Руслана Анатоліївна продовжує концертну діяльність, виступає з різними колективами такими як: Національним заслуженим академічним симфонічним оркестром, Академічним симфонічним оркестром Національної філармонії, Національним академічним оркестром народних інструментів, Академічним оркестром народної та популярної музики Національної радіокомпанії України.

До того ж співачка бере участь у різноманітних конкурсах та фестивалях: у міжнародному конкурсі вокалістів імені Івана Алчевського, конкурсі Бориса Гмирі, фестивалі імені Олександра Білаша «Два кольори», вечорах пам'яті Платона Майбороди та Миколи Лисенка, Лариси Остапенко та інших [45]. Велика кількість виступів є на творчому шляху Руслани із сольними, благодійними концертами в Колонному залі Національної філармонії України та інших майданчиках. Ці концерти зазвичай мають великий успіх. Крім цього, співачка зняла декілька власних музичних кліпів.

Зазначимо, що публіка надзвичайно шанує голос Руслани Якобінчук і з радістю відвідує прекрасні виступи. Глибоке та водночас проникливе міцне мецо-сопрано, яким володіє співачка, унікальний тембр голосу, високий рівень виконавської культури, неймовірний артистизм, талант та наполегливість – це все приваблює шанувальників.

Руслана Анатоліївна розробляє нові програми, готує концерти. Творчий репертуар артистки – надзвичайно широкий та різноманітний, який складається із патріотичних пісень, творів українських та зарубіжних композиторів, а саме: Йозефа Гайдна, Жоржа Бізе, Вольфганга Амадея Моцарта, Мануеля де Фалья, Роберта Шумана, Платона Майбороди, Юлія Мейтуса, тобто охоплює понад п'ятсот пісень, романсів, арій, українських народних пісень [45].

Однією з студенток Лариси Остапенко по класу камерного співу була Марія Ліпінська. Вона – знана українська співачка (мецо-сопрано), заслужена артистка України (2004 р.), солістка Національного будинку органної та камерної музики, лауреатка Міжнародного конкурсу «Бурштиновий соловей» (1996 р., друга премія), викладачка співу в Національній музичній академії України [25].

Марія Ліпінська народилась в Києві, з дитинства любила співати і потрапила до дитячого хору «Щедрик», в якому займалась 10 років. «У мене був низький голос контральто – мецо-сопрано, що є дуже рідкісним явищем. Співала партію другого альту», – згадує Марія Ліпінська [3]. До того ж співачка відвідувала акторську студію поблизу Жовтневого палацу, де також успішно себе проявляла. Врешті-решт своєю професією вона обирає артистку-вокалістку й вступає у 19 років до Київської консерваторії в клас оперного співу – Галини Туфтіної, з камерного співу – Лариси Остапенко.

Зазначимо, що Марія Ліпінська володіє голосом оксамитового тембру, проявляє емоційність, захоплює яскравим артистизмом, що дозволяє торкнутись до струн душі слухачів. Вона вважає: «Мої сольні концерти – як театр одного актора, адже проспівати романс означає зіграти міні-виставу» [42]. Тож, співаючи в залі, Марія Ліпінська контактує з глядачем та відчуває публіку.

Головним покликанням артиста, вважає Марія Олександрівна – це віддавати енергію любові до світу, музики, людей. Вийшовши на сцену, артистка зауважує: «Відбувається емоційний контакт із оркестром, публікою, і якщо душа слухача відгукнулася, вважаю, світ став трішечки кращим, ближчим до гармонії. Задля цього я живу як артистка, це і є найвищою метою» [42].

Марія має у репертуарі потужний арсенал творів, серед яких – пісні, романси, оперні партії, духовна музика XVII-XVIII століть, твори сучасних композиторів. Співачка виступала в різних куточках світу – це гастролі в Польщі, Молдові, Італії, Швейцарії, Німеччині, Китаї [25].

У творчому тандемі з Академічним оркестром народної та популярної музики Національної радіокомпанії України під керівництвом Святослава Литвиненка зробили понад 20 фондових аудіо записів.

Підкреслимо, що Марія Олександрівна пишалась, що вона мала змогу працювати та плідно займатись з шанованою, однією з найкращих мецо-сопрано України, Ларисою Остапенко. Студентка з теплотою та ніжністю згадує про неї так: «Мені справді дуже пощастило, що по класу камерного співу я вчилася у Лариси Іванівни Остапенко. Приходячи до неї на уроки, я потрапляла в особливу творчу атмосферу. Дивно, як у цій людині співіснували риси справжнього митця і людини, сповненої життєвої мудрості, справжньої жінки-берегині. Може, тому ми й насолоджуємося її надзвичайно гармонійним співом, надзвичайно глибоким особистим ставленням до творів, які вона виконувала. Її виконання, досконале технічно та глибоко насичене емоційно, не може не викликати радісного здивування. Дякувати долі, Лариса Іванівна залишила багато своїх записів. Слухаючи їх і беручи до уваги майстерність неперевершеної виконавиці, може вирости ще не одне покоління справжніх співаків. Мені особисто Лариса Іванівна надала велику кількість унікальних, і прекрасних уроків – як Великого музиканта, так і Великої особистості» [6, с. 9].

Марія Олександрівна так як її викладачка Лариса Іванівна має досвід запису голосу на диски, адже це дозволяє майбутнім поколінням почути артистів і дана

робота залишиться на все життя. Так співачка описує процес запису, що потребує досконалого, вивіреного звуку: «Створення фондових музичних записів – дуже важка праця, але вона організує голос, ти зростаєш як вокаліст у такій роботі. Доводиться робити по кільканадцять дублів, шліфувати нюанси задля належного рівня звучання. Окрім того, треба знати специфіку роботи “на мікрофон”. Маю великий голос, але люблю співати в мікрофон, якщо зал не акустичний. <...>... Робота в студії – хороший вишкіл, а результат залишиться, навіть коли тебе вже не буде», – зауважує М. Ліпінська [42].

Тож Марія Ліпінська увібрала досвід у своїй викладачці і продовжує його вже в наступних поколіннях співаків. Лариса Іванівна вчила співати природно, без жодного напруження і своїм студентам Марія Олександрівна це прищеплює також. Тому, викладацька діяльність Марії Олександрівни проходить успішно. «Дивно, але мені ніщо так легко не давалося, як викладання. Коли прийшла перша студентка, я одразу зрозуміла, що робити, ніколи до цього не займаючись педагогікою», – зазначає вона [42].

Основні поради Марії Ліпінської для студентів під час занять вокалом: «Вимагаю від учнів включати мозок, аналізувати свої дії під час співу, інакше студент як митець не відбудеться. Досконалий вокал – не самоціль, а засіб художньої творчості артиста» [42].

Отже, вихованка Лариси Остапенко Марія Ліпінська продовжила справу своєї викладачці, працює в камерному виконавстві та передає свій досвід й школу наступним поколінням вокалістів.

Надія Фесенко – наступна студентка Лариси Іванівни. Вона є лауреаткою всеукраїнських і міжнародних конкурсів, концертна виконавиця та викладачка співу. Надія Григорівна неодноразово виступала на сцені: Національної філармонії, музеїв, бібліотек та інших концертних майданчиків, де у її виконанні можна почути романси, арії, пісні та сучасні твори. Голос співачки викликає захоплення у глядачів.

Зазначимо, що Надія займається викладацькою діяльністю: раніше працювала у студії співу в Центрі культури та мистецтв НТУУ «КПІ», навчала сольного співу у студії при Національній заслуженій капелі бандуристів ім. Г. Майбороди. Наразі вона – викладачка камерного співу у Національній музичній академії України ім. П. Чайковського. Тут Надія Григорівна вдосконалює майстерність студентів та передає свої напрацювання й вокальну школу. Крім цього, зараз співає часто в дуеті з Русланою Якобінчук, разом співачки виконують українські та західноєвропейські твори.

Відтак, Надія навчалася у Київській консерваторії по класу оперного співу у Петра Коваля – доцента кафедри, по класу камерного співу – у Лариси Остапенко, пізніше в асистентурі – стажуванні у Київській консерваторії у Лариси Іванівни. Надія почала навчатись у Лариси Остапенко на 3 курсі в класі камерного співу з 2000 по 2003 рік. З 2004 по 2007 рр. навчалась як асистент-стажист, провчилася у неї 6 років. Навіть після закінчення академії Надія також приходила до Лариси Іванівни підготувати програму на конкурси, концерти та виступи [63].

Надія Фесенко згадує Ларису Остапенко тільки найкращими словами: «Лариса Іванівна дуже талановита співачка, яскрава особистість, людина високої культури, інтелігентний і справжній викладач. Досить рідко трапляються люди, в яких поєднуються всі ці якості. У моїй пам'яті Лариса Іванівна не була, а завжди є як вдумливий викладач і мудрий порадник.

Вона дуже багато дала мені в плані музики – це і розуміння, і виконання твору й усіх динамічних нюансів. До своїх учнів ставилася по-материнськи щиро, довірливо, тепло, ніжно і лагідно. Ніколи не підвищувала голос. Жодного прояву зверхності. Зауваження були тактовними, професійними, доречними, висловлювалися спокійно і доброзичливо. Лариса Іванівна до всіх зверталася на “Ви”. Незважаючи на хворобу, завжди була життєрадісна, з молодечим запалом в очах. Завжди в нас, своїх учнів, вірила й підбадьорювала, за що ми їй будемо вічно вдячні» [6, с. 9].

Вихованка Лариси Іванівни цінує її людські якості, це в першу чергу чуйність, чесність та порядність. Згадує про неї як викладачку з багатим досвідом, високою культурою, щирістю і душевною теплотою. «Справжні вчителі, як і батьки – рідні люди, не по крові, але по духу. Щастя і велика цінність навчатися і спілкуватися з ними», – пише у своєму блозі Надія Фесенко [40]. До того ж Надія згадує про свою викладачку як про людину високої культури, професіонала своєї справи, грамотну співачку, культурну та інтелігентну особистість. Зазначає, що Лариса Іванівна ніколи не принижувала студентів, відчувалось що з тобою спілкується людина української інтелігенції [63].

Після смерті Лариси Іванівни її студенти на честь пам'яті викладачки організовували та брали участь у концертах, заходах, що були приурочені професорці.

Висновки до другого розділу.

Отже, виконавська діяльність Лариси Остапенко у другій половині ХХ століття є надзвичайно результативною та успішною. Співачка зробила величезний та неоціненний внесок у розвиток музичного мистецтва України.

Крім цього, Лариса Остапенко відбулась як викладачка, діяльність якої проходила в Київській консерваторії. Вона передавала студентам свої цінні знання та формувала виконавську культуру. Працюючи над постановкою голосу в своєму класі навчала співацькому диханню, чіткій дикції, звуковеденню та фразуванню, працювала над динамікою та художнім образом. В процесі навчання студенти опановували вокально-виконавські основи, вокальну техніку, що забезпечило у подальшому їхній успішний творчий шлях.

Видатні випускники Лариси Іванівни Остапенко працюють артистами та викладачами. Зокрема, співають на провідних сценах України. Вони несуть далі вокальні принципи Лариси Іванівни, продовжуючи школу свого педагога далі у наступних поколіннях.

ВИСНОВКИ

Лариса Іванівна Остапенко є впливовою фігурою для українського вокального мистецтва, яка здійснила свій внесок у розвиток української музичної культури.

В першому підрозділі першого розділу представлено контекст, в якому зростала Лариса Остапенко, ми проаналізували її складні дитячі (адже вона пережила роки війни, втратила батька), студентські роки та в цілому біографію Лариси Іванівни. Вона навчалась в Київській консерваторії у класі викладачки Марфи Снаги-Паторжинської. Пізніше, Лариса Остапенко у 1958-1959 рр. була солісткою оперної студії при Київській консерваторії. Лариса Іванівна тридцять років працювала у Київській філармонії. Тут відбулась основна виконавська діяльність співачки. Важливо, що в даному дослідженні вперше опрацьовано архівні матеріали родини Білаш, які відіграють цінну роль для висвітлення творчої біографії співачки.

В другому підрозділі першого розділу досліджено основні положення школи М. Снаги-Паторжинської та І. Паторжинського, педагогів у яких вчилась Лариса Остапенко. Подружжя викладачів прагнуло виховати думаючого співака, який володіє виконавською майстерністю, вокальною технікою, використовує фарби, відтінки та здатного емоційно та артистично виконувати музичні твори із зануренням в художній образ.

В третьому підрозділі першого розділу розкрито життєвий шлях та мистецьку взаємодію подружжя Лариси Остапенко та Олександра Білаша. Дует зародився зі студентських років і проіснував 47 років. Лариса Іванівна професійно та досконало виконувала значну кількість пісень (близько сорока), написаних Олександром Білашем, які увійшли в спадок українського вокального мистецтва і на сьогодні ми можемо їх почути на носіях. Музика цих творів та виконання викликає захоплення при прослуховуванні. У свою чергу, композитор

писав яскраві твори спеціально для голосу дружини, які демонстрували її виконавські можливості, при цьому Олександр Іванович експериментував із жанрами. Тож творчий тандем Лариси Остапенко та Олександра Білаша здійснив потужний внесок для підйому української пісні. Це дві знакові фігури для українського музичного мистецтва.

В першому підрозділі другого розділу розкрито виконавську діяльність співачки, яка протягом 60-90-х років XX століття активно розгортається. Вона бере участь у вокальних конкурсах, успішно виступає на концертах, гастролює в різних країнах, записується на радіо, знімається у фільмах. В цей час поповнюється репертуар співачки, який охоплює понад 800 творів камерної музики. У 80-90-х роках цього ж століття Лариса Остапенко працює радіоведучою з Миколою Кондратюком. Разом впродовж 12 років митці вели програму «Україно – пісне моя». Тому, Лариса Іванівна Остапенко належить до плеяди українських вокалістів, які завдяки своїй творчій діяльності, підносили українську культуру.

Лариса Іванівна володіла голосом колоратурне мецо-сопрано, широким діапазоном, досконалою вокальною технікою, заглиблювалась у художній образ. Співачка детально опрацьовувала музичні твори, перед тим як винести їх на сцену. Відбувалась робота над: нюансуванням, динамікою, фразуванням, інтерпретацією.

Лариса Остапенко мала широке коло друзів та співпрацювала з диригентами, композиторами, поетами та іншими мистецькими діячами. Знакове місце у творчості співачки посідає дуетне виконавство з баритоном Анатолієм Мокренком, з ним співачка часто виконувала твори Олександра Білаша.

До того ж Лариса Іванівна багато записувалась на радіо, близько 250 записів зберігається у фондах Національної радіокомпанії.

Зрештою, Лариса Іванівна Остапенко є яскравою представницею українського вокального мистецтва. Вона проводила активну виконавську діяльність, через що удостоєна багатьох нагород, є народною артисткою України.

В другому підрозділі другого розділу досліджено викладацьку діяльність співачки, яка займає чільне місце у життєвій біографії Лариси Остапенко. Протягом 1990 – 2010 рр. Лариса Іванівна працювала викладачкою на кафедрі сольного співу у Київській консерваторії, де ділилась своїм фаховим досвідом зі студентами, який здобула під час своєї виконавської діяльності. В цьому підрозділі висвітлено її викладацькі принципи. Ціль педагогічної діяльності Лариси Остапенко полягала у формуванні вокалістів, які розуміють теоретичну базу та володіють відповідними професійними навичками співу. Тож професорка Лариса Іванівна сформувала багато співаків, лауреатів міжнародних конкурсів.

Лариса Остапенко дуже ретельно займалась зі студентами, детально та уважно опрацьовуючи музичні твори, працюючи над штрихом, нюансами, інтонуванням, фразуванням, емоційним наповненням, динамікою складними пасажами та художнім образом. Приділяла увагу голосоведенню, вчила контролювати вокалізацію, вести рівну вокальну лінію. Тож Лариса Іванівна передавала студентам свої цінні знання з методики співу. Завдяки проведенню інтерв'ю зі студентами Лариси Остапенко, ми змогли дослідити педагогічні принципи Лариси Іванівни.

Тож методику професорки Лариси Іванівни можна прослідити у вокальних вправах, вокалізах та репертуарі. Вокально-педагогічна школа Лариси Іванівни Остапенко – це показова професійна вокальна школа.

В третьому підрозділі другого розділу надано відомості про студентів Лариси Остапенко. Висвітлено виконавську та педагогічну діяльність студенток із сольного та камерного співу, серед яких: Тетяна Гавриленко, Руслана Якобінчук, Марія Ліпінська, Надія Фесенко. Тож студенти Лариси Остапенко відбулись у професії, виступають на різноманітних майданчиках України та за кордоном, деякі займаються викладанням співу у музичних навчальних закладах та продовжують вокальну школу Лариси Іванівни.

Отже, ми розкрили виконавську та педагогічну діяльність Лариси Остапенко, яка зробила значний внесок у розвиток українського вокального мистецтва.

Лариса Іванівна Остапенко відбулась як українська концертно-камерна співачка, педагогиня та радіоведуча. Вона мала яскраву концертну діяльність, великий педагогічний досвід, практику записів на радіо, які назавжди залишаться у фонді українського мистецтва.

Тому, виходячи з вищевикладеного, зауважимо, що Лариса Остапенко є важливою особистістю для українського вокального мистецтва, її життєтворчість залишається чудовим прикладом для наслідування сучасними вокалістами-практиками, а маловідомі лакуни її творчої біографії, виконавської та педагогічної діяльності потребують подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк В. Г. Вокальна педагогіка (сольний спів) : підручник. Київ : ЗАТ «Віпол», 2007. 174 с.
2. Арії, романси та пісні з репертуару Лариси Остапенко : нотне видання / упорядник О. Черепеха, вступ Д. Павличко. Київ : Музична Україна, 1989. 79 с.
3. Асадчева Т. Співачка Марія Ліпінська: «Для артиста надзвичайно важливо відчувати гармонію у собі». *Вечірній Київ*. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/60613/> (дата звернення: 20.10.2023).
4. Биков М. Співає Лариса Остапенко. *Київська правда*. 1962. 3 квітня.
5. Білаш О. О. Монолог про батька. *Грінченко інформ*. URL : <https://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/olesya-bilash-monolog-pro-batka/> (дата звернення: 24.03.2024).
6. Білаш О. О. Пам'яті Лариси Остапенко. *Культура і життя*. 2011. № 33.
7. Білаш О. О. Її душа озиватиметься в піснях. *Газета кабінету міністрів України «Урядовий кур'єр»*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yiyi-dusha-ozivatimetsya-v-pisnyah/> (дата звернення: 25.09.2023).
8. Білаш О. О. Два кольори. *Музика*. 2011. № 4–6. С. 4–9.
9. Білаш О. О. Її душа звучить молитвою. *Жінка*. 2010. листопад, № 11.
10. Гнатюк Д. М. Спогади про вчителя. *Музика*. 1976. № 2. С. 26.
11. Гнидь Б. П. Виконавські школи України: Кафедра сольного співу НМАУ ім. П. І. Чайковського (1971-2001) : посібник. Київ : НМАУ імені П. І. Чайковського, 2002. 94 с.
12. Голинська О. Днів щасливих не забудь. *Культура і життя*. 2012. 2 березня, № 9.
13. Гордійчук М. Заклучний акорд. *Культура і життя*. 1977. 9 січня.
14. Гордійчук Я. Щедрий талант. *Життя і слово*. 1980. 3 листопада.

15. Два кольори часу Олександра Білаша. [Електронний ресурс] // День : веб-сайт.
URL : <https://day.kyiv.ua/article/taym-aut/dva-kolory-chasu-oleksandra-bilasha>
(дата звернення: 20. 03. 2024).
16. Дискографія : 2 CD – Співає Лариса Остапенко. Київ : НТРКУ, 2013.
17. До 90-річчя від дня народження композитора Олександра Білаша.
[Електронний ресурс] // Армія інформ : веб-сайт. URL :
<https://armyinform.com.ua/2021/03/06/do-90-richchya-vid-dnya-narodzhennya-kompozytora-oleksandra-bilasha/> (дата звернення: 19. 12. 2023).
18. Кагарлицький М. Музики натхненне джерело. *Літературна Україна*. 1985. 7 березня, № 10.
19. Коскін В. Олександр Білаш: «Я музику й поезію – однаково люблю». *Демократична Україна*.
URL : <https://www.dua.com.ua/2006/042/arch/10.shtml> (дата звернення: 20. 01. 2024).
20. Кречко Н. М. Вокальна школа Івана Паторжинського // Тези доп. щорічної наук. практ. ін. конф. проф. викл. складу, докторантів, аспірантів, магістрів та студентів «Музика в діалозі з сучасністю: комунікативні аспекти музичної культури України ХХІ століття» (23 квітня 2020 року) / Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 2020. С. 26 – 28.
21. Лариса Іванівна Остапенко [Електронний ресурс] : офіційна сторінка. URL: <http://www.ostapenko.in.ua/> (дата звернення: 10. 09. 2023).
22. Лисенко І. М. Остапенко-Білаш Лариса Іванівна. Лисенко І. М. Словник співаків України : енциклопедичне видання. Київ : Рада, 1997. С. 227.
23. Маслій М. Феномен композитора Олександра Білаша. Невмирущій пісні «Два кольори» – шість десятиліть! *Українсько-американський журнал*. URL : <https://ukrainianpeople.us/%D1%84%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0->

- [%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0-%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%B0/](#) (дата звернення: 11.04.2024).
24. Мельнинук А. Серце до серця, плече до плеча. *Порадниця*. URL : <https://poradnica.com.ua/serse-do-sertsya-pleche-do-plecha/> (дата звернення: 17. 11. 2023).
25. Михайленко Л. В. Ліпінська Марія Олександрівна. *Енциклопедія Сучасної України: онлайн-версія* / редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-55576>]. (дата звернення: 10. 10. 2023).
26. Мороз Н. Співає Лариса Остапенко. *Музика*. 1980. травень, № 3. С. 23.
27. Музичний вечір «На крилах пісні». *Сайт Бориспільської Публічної бібліотеки імені В'ячеслава Чорновола*. URL : http://mcbs.org.ua/muzychnyy_vechir_na_krylakh_pisni (дата звернення: 17. 11. 2023).
28. Муравіцька С. С. Синтез музичної академічної та неакадемічної традицій у жанрі класичного кросовера : дис. ... доктора філософії : 025 Музичне мистецтво / Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2023. 193 с.
29. На вогник пісні. *Музика* / головний редактор Е. Н. Яворський. 1970. липень-серпень, № 4.
30. Немирович І. О., Сікорська І. М. Олександр Білаш. Дві музи — два крила. Київ : Музична Україна, 2001. 80 с.
31. Олександр Іванович Білаш [Електронний ресурс] : офіційна сторінка. URL: <http://www.bilash.in.ua/> (дата звернення: 11.03.2024).
32. Олеся Білаш. [Електронний ресурс] // Українське радіо : веб-сайт. URL: <https://ukr.radio/prog-presenter.html?id=277> (дата звернення: 23.03.2024).
33. Панкратьєв С. Цей неповторний Білаш. *Правда України*. URL: <https://prawda.org.ua/22307> (дата звернення: 15.03.2024).

34. Панкрат'єв С. Вона вміла дарувати людям радість. *Правда України*. 2010. 28 вересня, № 72.
35. Соколова С. Музичний вечір у «Хлібні». *Культура і життя*. 2013. 1 березня, № 9.
36. Сріблянська Н. Оперна співачка Руслана Якобінчук : Я завжди уявляла себе співачкою. *Україна молода*. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3063/164/104740/> (дата звернення: 15.10.2023).
37. Стельмашенко О. Щедрість. *Україна*. 1980. березень, № 11.
38. Токар'єв Ю. Життєва нива Лариси Остапенко. *Порадниця*. 2010. 14 січня, № 2.
39. Тоцька Л. О. Становлення української вокальної педагогічної школи в історичному аспекті. *Наукові записки Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова* : зб. наук. ст. Вип. LV (55). Київ : Вид-во НПУ, 2004. С. 154–158.
40. Фесенко Н. Особиста сторінка. *Facebook*. <https://www.facebook.com/nfesenko1> (дата звернення: 12.02.2024).
41. Фільц Б. М. Остапенко Лариса Іванівна. *Українська музична енциклопедія* / НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Т. 4. Київ : Видавництво ІМФЕ, 2016. С. 541.
42. Чайка О. Виспівати свою долю. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/146552> . (дата звернення: 22.09.2023).
43. Шиленко Л. А. Оперний доробок Віталія Кирейка у режисерських сценічних втіленнях : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми, 2021. 208 с.
44. Юрченко Т. У першому виконанні. *Вечірній Київ*. 1981. 18 вересня.
45. Якобінчук Руслана Анатоліївна. Почесні імена України – еліта держави. Том V. Київ : Видавництво Логос Україна, 2019. 344 с. URL: <http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=piued5&id=2541> (дата звернення: 10.10.2023).

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

46. Автобіографія Л. Остапенко // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 3 арк. Рукопис.
47. Білаш О. О. Біографія Л. Остапенко // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 6 арк. Рукопис.
48. Відгук В. А. Лукашева про творчу та педагогічну діяльність народної артистки України, в.о. професора кафедри сольного співу Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського Остапенко-Білаш Лариси Іванівни // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 2 арк.
49. Відгук-рекомендація А. Ю. Мокренка про творчу та педагогічну діяльність Лариси Іванівни Остапенко // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 1 арк.
50. Відгук-рекомендація Є. Станковича про творчу та педагогічну діяльність Лариси Іванівни Остапенко // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 1 арк.
51. Відгук-рекомендація К. Д. Огнєвого про творчу та педагогічну діяльність Лариси Іванівни Остапенко // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 1 арк.
52. Відгук-рекомендація М. К. Кондратюка про творчу та педагогічну діяльність Лариси Іванівни Остапенко // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 1 арк.
53. Гавриленко Т. Інтерв'ю для Л. Анапріюк // Особистий архів Л. Анапріюк. Зберігається в родині Анапріюк.
54. Коробова З. Інтерв'ю з Л. Остапенко «Народна пісня – в моїй душі, в моєму серці» // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 3 арк.
55. Ліпінська М. Інтерв'ю для Л. Анапріюк // Особистий архів Л. Анапріюк. Зберігається в родині Анапріюк.

56. Остапенко Л. І. Інтерв'ю для радіо А. Вишневій. До 80 річчя Елеонори Пірадової // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 4 арк. Рукопис.
57. Остапенко Л. І. Інтерв'ю для Т. Задорожної. Фрагменти радіопередачі «Щедрість». Слово Г. Майбороди // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 3 арк.
58. Остапенко Л. І. Звіт на кафедрі 06.12.1993 р. // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 3 арк. Рукопис.
59. Остапенко Л. І. Інтерв'ю для радіопередачі «Ліра» до 75 річчя Елеонори Пірадової «Концертмейстер і соліст» // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 5 арк. Рукопис.
60. Остапенко Л. І. Мій взірєць успіхів // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 2 арк. Рукопис.
61. Рекомендація Б. І. Олійника про творчу та педагогічну діяльність Лариси Іванівни Остапенко // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 1 арк.
62. Творча характеристика солістки-вокалістки Київської державної філармонії, заслуженої артистки УРСР, лауреата Всесоюзного конкурсу ім. М. Мусоргського, дипломанта Республіканського конкурсу вокалістів ім. М. Лисенка Остапенко Лариси Іванівни // Особистий архів Л. І. Остапенко. Зберігається в родині Білаш. 3 арк.
63. Фесенко Н. Інтерв'ю для Л. Анапріюк // Особистий архів Л. Анапріюк. Зберігається в родині Анапріюк.
64. Якобінчук Р. Інтерв'ю для Л. Анапріюк // Особистий архів Л. Анапріюк. Зберігається в родині Анапріюк.